

KLASIKI O STARANJU IN SOŽITJU GENERACIJ

Jože Ramovš

Domoljubje – zakoreninjenost, sodelovanje in ustvarjalna svoboda – pri bratih Grimm

POVZETEK

Pri izvajanju programov za kakovostno staranje se je pokazalo, da je pomemben dejavnik za medgeneracijsko povezovanje ozaveščanje sedanje starajoče se generacije o domoljubju. Domoljubje opredeljujemo kot zakoreninjenost, sodelovanje in ustvarjalno svobodo za razvoj. Članek je študija primera domoljubja ob podatkih o življenju in delu bratov Jacoba in Wilhelma Grimma. Svetovno znana sta po zbiranju in obdelavi pravljic, enak znanstveni uspeh sta dosegla pri zbiranju in obdelavi starih pesmi in pravnih običajev. Vse troje so pomembne korenine kulturnega izročila. Največ svojih sil sta posvetila raziskovanju nemškega jezika. Jacob je napisal nemško slovnico v štirih obsežnih knjigah, oba skupaj sta leta 1838 zasnovala nemški slovar in zanj do svoje smrti (Wilhelm 1859 in Jacob 1863) zbirala in obdelovala besede ter izdala prve štiri zvezke; za njima so to delo nadaljevale ekipe jezikoslovcev in ga končale sto let po njuni smrti. Materni jezik je najmočnejši dejavnik za medčloveško sodelovanje, za medgeneracijski prenos spoznanj in izkušenj iz roda v rod ter za vsestransko oblikovanje posameznikove osebnosti in skupnosti. Za brata Grimma je na pretek podatkov tudi o njunem učinkovitem sodelovanju in sožitju v njuni rodni družini ter Wilhelmovi družini, s sodelavci, delodajalci in strokovnimi kolegi ter s širokim krogom ljudi po Evropi. Kazalec njunega domoljubja je tudi njuna delavnost in ustvarjalnost, ki se kaže v izjemnem obsegu, pestrosti ter znanstveni in umetniški poglobljenosti njunih knjig, njun upor krivičnemu diktatorju v okviru göttingenske sedmerice znanstvenikov pa je izjemen primer domoljubja v etičnem poguma intelektualca za demokratični razvoj skupnosti in kulture. Podatki o zdravi zakoreninjenosti, ustvarjalni svobodi in dobrem sodelovanju bratov Grimm kažejo na globlji skupni dejavnik, iz katerega raste zdravo domoljubje – to je njuno zrelo stališče do bivanjskih prelomnic bolezni, smrti bližnjih, krivic ter svoje starosti in pešanja moči.

Ključne besede: Jacob in Wilhelm Grimm, medgeneracijsko sožitje, domoljubje, zakoreninjenost, kulturno izročilo, jezik, svoboda, razvoj, sodelovanje, starost

AVTOR: Dr. Jože Ramovš je antropolog in socialni delavec. Zадnjega četrт stoletja dela predvsem na področju gerontologije. V ospredju njegove znanstvene,

*akcijske in pedagoške pozornosti so medgeneracijsko sožitje in komunikacija, osebna priprava na kakovostno staranje in družbena priprava na velik delež starega prebivalstva ter oblikovanje novih medgeneracijskih programov v sodobni socialni mreži. Gerontološka in medgeneracijska spoznanja išče z empiričnim psihosocialnim raziskovanjem in v drugih vejah današnjega in preteklega kulturnega ustvarjanja. V tem kontekstu je kot urednik v reviji *Kakovostna starost* uvedel občasno rubriko *Klasiki o staranju in sožitju*.*

ABSTRACT

Patriotism – rootedness, cooperation and creative freedom – at Brothers Grimm

In the implementation of quality ageing programs, raising awareness about patriotism of the current ageing generation has proven to be a crucial factor for intergenerational integration. Patriotism can be defined as rootedness, cooperation, and creative freedom for development. The article is a case study of patriotism with information about the life and work of brothers Jacob and Wilhelm Grimm. They are world-famous for collecting and editing fairy tales and have achieved the same scientific success with old poems and legal customs. All three are important roots of cultural tradition.

They devoted most of their energy to research of the German language. Jacob wrote German grammar in four extensive books and together they designed a German dictionary in 1838; they collected and analyzed words until their deaths (Wilhelm 1859 and Jacob 1863) and published the first four volumes; their work was continued by teams of linguists and completed a hundred years after their death. Mother tongue is the strongest factor for interpersonal cooperation, for the transfer of knowledge and experience from generation to generation, and for the comprehensive formation of the individual's personality and community. For the Brothers Grimm, there is also abundance of information about their effective cooperation and coexistence in their own and in brother Wilhelm's family, with their colleagues, employers and professional comrades, and with a wide range of people across Europe. An indicator of their patriotism is their diligence and creativity, which is reflected in the exceptional scope, diversity, and scientific and creative depth of their books. Their patriotism can be observed also in their resistance to the dictator within the so-called Göttingen Seven Scholars, which is an outstanding example of patriotism in the ethical courage of an intellectual for the democratic development of community and culture.

Their positive rootedness, creative freedom and good cooperation of the Brothers Grimm show a common factor from which positive patriotism grows - their mature attitude to the turning points of illness, death of the loved ones, injustices, their own age, and loss of strength related to ageing process.

Key words: Jacob and Wilhelm Grimm, intergenerational coexistence, patriotism, rootedness, cultural tradition, language, freedom, development, cooperation, age

***AUTHOR: Dr. Jože Ramovš** is an anthropologist and social worker. In the last 25 years he is mainly working in the field of gerontology. In the forefront of his scientific, practical and pedagogical work is good intergenerational communication, personal preparation for quality ageing, societal preparation for the growth of old population and invention of new intergenerational programmes for quality ageing and good intergenerational relations. Besides the gerontology and intergenerational research in the field of psychology and sociology, he is also interested in research of gerontological and intergenerational concepts in present and historic art; as the Good quality of old age journal editor he created occasional chapter, named Classics about ageing and coexistence.*

V gerontologiji je znan slavnostni govor Jacoba Grimma o starosti, ki ga je imel 26. januarja 1860 v kraljevski akademiji znanosti v Berlinu (Grimm, 2022). Med klasičnimi besedili o starosti ta govor včasih postavljajo ob bok Ciceronovi knjigi o starosti (Cicero, 2015). Brata Jacob in Wilhelm Grimm sta po vsem svetu znana po svojih pravljicah (Grimm J. in Grimm W., 1993). Tudi te so vir pomembnih spoznanj o starosti, staranju in medgeneracijskem sožitju – na pragu 21. stoletja starih ljudi je izšla obsežna knjiga raziskovalnih poročil iz sveta pravljic o starosti in modrosti v pravljicah (Heindrichs U. in Heindrichs H., ured., 2000).

Že to dvoje je zadosten razlog, da pogledamo na brata Grimm z gerontološkega in medgeneracijskega vidika. K temu članku pa nas je nagnila predvsem glavna značilnost njunega življenja in dela: svoje izjemne zmožnosti in delo sta posvetila prodorni raziskovalni ustvarjalnosti v službi svoje domovine. Bila sta zdravo zakoreninjena v preteklost svoje kulture in vrhunska ustvarjalca razvoja za njeno prihodnost; pri tem sta tudi vzor medčloveškega povezovanja in sodelovanja.

Povojna baby-boom generacija – in po njej potomci – smo se izkoreninili iz kulturnega izročila preteklosti, sedaj ob svojem staranju pa doživljamo množično negotovost, nezaupanje, težave pri sodelovanju med seboj in s potomci ter veliko nemoč pri sprejemanju svojega pešanja. Kot dobro zdravilo za to bivanjsko motnjo se je izkazal program *Domoljubje – zakoreninjena svoboda posameznika, skupin in skupnosti* (Ramovš, 2021); ta program so plodno predelali v mnogih skupinah za kakovostno staranje.

V tej luči lahko trdimo, da sta brata Grimm s svojim življenjem in delom klasičen primer domoljubja kot zakoreninjene svobode, njuno kakovostno sodelovanje pa je vezni člen med zakoreninjenostjo v preteklost in med svobodo pri ustvarjanju prihodnosti. Njuno življenje in delo nudi na pretek gradiva za preverjanje teh trditev, ki se teoretično in v praksi kažejo kot pomembne za

reševanje nalog ob osebnem staranju povojne generacije, staranju prebivalstva in krepitvi solidarnosti med generacijami v današnjih razmerah. Menim, da je sinergična komplementarnost zakoreninjenosti, svobode in sodelovanja ključ za kakovostno staranje in sožitje. Življenje in delo bratov Grimm nam daje priložnost, da ta vidik gerontologije in medgeneracijskega sožitja preverjamo na njunem primeru.

1 DOMOLJUBJE JE ZAKORENINJENA SVOBODA V SODELOVANJU

Z vidika medgeneracijskega sožitja smo opredelili domoljubje kot zakoreninjeno svobodo (Ramovš, 2021), sodelovanje pa povezuje zakoreninjenost v kulturno izročilo in ustvarjalno svobodo za razvoj v zdravo razvojno celoto. Preden nadaljujemo raziskovanje bratov Grimm in njun klasičen prispevek k spoznanjem o kakovostnem sožitju in staranju v luči domoljubja, bomo pojasnili pojme te opredelitve.

Domoljubje. Za zdrav osebni razvoj človeka, družine, delovne in drugih skupin ter krajevne, narodne in drugih skupnosti je nujno potrebno dvoje: prvo je zakoreninjenost v stvarnost, kakršna je in se je razvijala do zdaj, drugo je svoboda za ustvarjalno oblikovanje razpoložljivih virov, da čim kakovostneje živimo in se razvijamo ter ohranjamo naravne in kulturne vire zanamcem. Naša opredelitev domoljubja je uravnotežena kombinacija obojega s pogojem, da sta povezani v celoto z zavestnim medčloveškim sodelovanjem.

Kakor vsaka človeška sposobnost je tudi domoljubje krhko. Pri človeku lahko ostane zmožnost domoljubja nerazvita – v tem primeru njegov osebni razvoj zaoztaja za možnostmi; isto velja za skupnost, v kateri je domoljubje zakrnelo. Druga stranpot je patološki razvoj domoljubja – pri posamezniku se kaže v nasilnosti do ljudi, ki ne doživljajo in ne ravnaajo po njegovih merilih, v izkoriščanju drugih, postavljanju sebe nadnje. Bolno domoljubje v narodnih in drugih skupnostih je v 20. stoletju z nacionalizmi, razrednim sovraštvom in drugo nestrpnostjo povzročilo gôre gorjâ: nasilno smrt sto milijonom ljudi, milijardam pa izkoriščanje in razvrednotenje njihovega človeškega dostojanstva.

Pri domoljubju je bistvena smiselna **zakoreninjenost**. Človek je razvojno bitje. Vsak posameznik z učenjem v mladosti osvoji za življenje pomembna znanja iz nakopičenega kulturnega zaklada, s svojim doživljanjem in delom pa temu doda svoj prispevek. Vsak rod nadaljuje razvoj skupnosti in njene kulture tam, do koder je prišel prejšnji rod. Zakoreninjenost je pri tem za slehernega človeka, sleherno družino ali skupino in za sleherno skupnost pogoj za obstoj in razvoj. Seveda smiselna, zdrava zakoreninjenost – kot rečeno, je zakoreninjenost – enako kakor sleherni stvar – lahko tudi nesmiselna, škodljiva in bolna. Že beseda fundamentalizem, ki pomeni togo priklenjenost na tla preteklosti, pove, da se stavba razvoja pri njem ne vzpne nad gole temelje.

V kaj je zakoreninjeno zdravo domoljubje? V človeško bistvo, skupno vsem ljudem preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. V človeško izročilo dobrega, lepega, uspešnega, poštenega dela. V izročilo sožitja svoje družine. V naravno in kulturno dediščino svojega rodnega kraja in kraja sedanjega bivanja, svojega naroda in kulture – zlasti v materni jezik. V svoj poklic, v delovno, prijateljsko in druge skupine, v katerih se človek razvija in sodeluje. V etično izkušnjo človeštva o tem, kaj ljudje moramo delati in katerih svojih meja ne smemo prestopiti, da se lahko trajnostno razvijamo kot posamezniki, skupine in skupnosti. V naravni stvarnosti našega planeta z njegovo lepoto in v družbeni stvarnosti – v obeh teh stvarnostih z njunimi možnostmi in mejami, ki jih moramo poznati in spoštovati, saj sta narava in človeška skupnost naš dom. Prvinsko človeška pa je zakoreninjenost v smisel osebnega, skupnostnega in celotnega razvoja. Iz te kompleksne zakoreninjenosti človek ustvarjalno raste in razvija samega sebe ter svoje kulturno, socialno in naravno okolje.

Svoboda. Beseda svoboda v naši opredelitvi domoljubja pomeni možnost ustvarjanja, rasti in razvoja iz humusa zakoreninjenosti. Njen elementarni pomen je potreba po telesni, duševni in socialni prostosti od zaprek, ki ovirajo ali preprečujejo naravni razvoj človekove osebnosti, družine in drugih skupin ter skupnosti. Težnjo po svobodi kot fizični prostosti ima človek skupno z vso živo naravo.

Beseda svoboda pomeni predvsem duhovno zmožnost, ki jo ima v vsej naravi samo človek. Ta svoboda ima štiri značilnosti: da človek zavestno prepozna v danem trenutku več možnosti, da se med njimi orientira po njihovi vrednosti, da se lahko odloči za katero koli in da lahko svojo odločitev uresniči ali pa ne uresniči. To je svoboda za zavestno odgovarjanje na sleherno konkretno situacijo, v kateri se človek znajde. Njena posledica je osebna odgovornost – osebna zasluga za smiselna dejanja in osebna krivda za nesmiselna. Te svobode ima človek lahko zelo malo; v prisposodbi morda »promil« – kakor je teža volana v primerjavi s težo celotnega avtomobila – vendar pa dovolj, da lahko skozi vse življenje odgovorno usmerja svoj razvoj. Človek ima sorazmerno malo svobode v svojem delovanju, precej več jo ima v doživljanju sebe, drugih in sveta, popolno svobodo pa ima v zavzemanju osebnega stališča do vsega, kar zaznava v sebi in okrog sebe, do preteklosti in prihodnosti. Viktor E. Frankl (2015) je posvetil svoje življenjsko delo raziskovanju človeške svobode za smiselno odločanje, strokovni pomoči ljudem pri njenem razvoju in terapiji motenj ob zgrešeni svobodi.

Domoljubje zahteva obe vrsti svobode, elementarno prostost in duhovno svobodo za odločanje. Prva je večinoma pogoj za razvoj človeka in skupnosti, zato so zanjo v zgodovini mnogi umirali, druga pa je bistvena sestavina vsakega osebnega in skupnostnega razvoja – iz nje izvira psihosocialna ustvarjalnost.

Ustvarjalnost je človekovo namerno izboljševanje svojih življenjskih razmer, sožitja in samega sebe; pretežno isti pomen ima tujka inovativnost. Gre za

specifično človeško značilnost, ki poganja osebni in skupnostni razvoj ter ustvarja kulturo, po kateri se človeška vrsta razlikuje od drugih živih bitij. Skupni imenovalec številnih opredelitev ustvarjalnosti je novost, nekaj, česar prej ni bilo – torej izvirnost, ugotavlja Trstenjak v svoji obsežni Psihologiji ustvarjalnosti (1981).

Raziskovanje se poveča pretežno tehnični ustvarjalnosti, ki omogoča bolj zdravo, varnejše in udobnejše življenje, ter umetniški ustvarjalnosti, ki bogati življenje in sožitje z doživljanjem glasbene, likovne, jezikovne, gibalne, prostorske in druge lepote. Na teh dveh področjih se je dogajala glavna inovacij v zgodovini kultur. Ljudje pa so vedno doživljali tudi potrebo po izboljševanju sožitja in sodelovanja ter po inovativnih možnostih za razvijanje lastne osebnosti, vendar pa za to še ni bilo potrebnega znanja in zavesti. To dvoje je šele do konca 20. stoletja doseglo raven, ki omogoča sistemski razmah psihosocialne inovativnosti v sožitju. K temu nas odločilno motivirajo tudi rast in staranje prebivalstva ter kompleksnost družbenega sožitja. Psihosocialna ustvarjalnost izvira iz notranje človeške svobode za osebni in sožitni razvoj.

Odločilni kriterij ustvarjalnosti je *etičnost* – brez nje inovacija ne prispeva k razvoju, ampak je razdiralna. Čim več inovativnosti je v določeni razdiralnosti, tem bolj škodljiva je za posameznika in družbo. V zadnjih dveh stoletjih je znanstvena ustvarjalnost omogočila hudo opustošenje narave ter veliko gorjã v vojnah in miru. Znanost je v 20. stoletju raziskovala razdiralnost vsaj tako zavzeto kakor ustvarjalnost; med nešteti deli je klasična Frommova sintetična anatomija človeške destruktivnosti (Fromm, 1976).

Navedena dejstva usmerjajo ustvarjalnost 21. stoletja v osebno in sožitno inovativnost – to je danes razvojna zahteva. V luči osebne in sožitne razdiralnosti je glede tega precejšen del antropološke misli pesimističen – osredotočen je na dejstva brezobzirne tekmovalnosti, ki jo izraža rek, da je *človek človeku volk*. Antropologi, ki imajo pred očmi predvsem človekov negativni vpliv na okolje in medsebojno uničevalnost, ne vidijo dobrih perspektiv za razvoj človeka in družbe (na primer Harari, 2014). Druga smer je pozorna na celoten razvoj človeka in človeških skupnosti – ob sicer očitnem dejstvu, da *reka resnice teče po prekopihi zmot* (vzhodna modrost). Med temi so tudi mladi znanstveniki, ki na osnovi vsega dosedanjega raziskovanja vidijo, da je *človek v osnovi dober* (Bregman, 2020) – solidaren in sočuten, da je bilo inovativno psihosocialno sodelovanje neviden vodilni algoritem človeškega razvoja doslej in da je to odprta pot tudi naprej.

Sodelovanje je delovni ali rabni (upo-rabni) vidik sožitja. Kakovostno sodelovanje (kakor tudi celostno sožitje) omogoča človeška zmožnost empatičnosti, to je sočutja, vživljanja v drugega, sodoživljanja z njim ter solidarnosti. Za razumevanje teh zmožnosti in za učinkovit razvoj sodelovanja je odločilen celostni pogled na človeka kot elipso z dvema središčema – zavestni jaz v stalnem odnosu z drugim, pri čemer se oba ustvarjalno dvigata v spiralo razvoja. Ljudje smo od nekdaj preživetveno odvisni drug od drugega, človeška misel naše in drugih

kultur pa se je v preteklosti osredotočala predvsem na posameznika, zato je sožitje in sodelovanje med ljudmi veliko slabše razvito, kakor poznavanje narave, umetniško izražanje in tehnični razvoj za materialno varnost.

Ob današnji ogroženosti narave, kompleksnosti sožitja na gosto poseljeni Zemlji, uničevalni oborožitvi, tržnem pohlepu in staranju prebivalstva je prenos ustvarjalnih moči na razvoj kakovosti sožitja in sodelovanja preživetvena nuja človeštva. Zdi se, da prinaša ugodne razmere za to tudi razvoj medmrežja in umetne inteligence, s katerima odraščajo nove generacije. Medmrežje predstavlja miselno središče iz samozadostnih posameznikov na kakovost oddajanja in sprejemanja informacij ter na vmesni prostor z mrežo komunikacijskih kanalov. V tej novi paradigmi je živa zavest, da je vsak pošiljatelj in vsak prejemnik odvisen od drugih in od delovanja vmesnega prostora med njimi. V bližnji prihodnosti bo umetna inteligenca ljudi v veliki meri osvobodila pred izčrpavajočim delom za preživetje. Na voljo bomo imeli čas in človeške moči, ki ju delo za osebni razvoj in za lepše sožitje nujno zahteva.

Človek od nekdaj niha med preračunljivo uporabo drugih in narave ter med čutečim doživljanjem sebe, vseh ljudi in narave. Družba se zdi, da ga navaja bolj na egoizem, vendar pa dosedanja razvoj in obstoj človeštva kaže, da je sodelovanje prevladalo nad egoizmom. Potrebe sedanjega časa in nova informacijsko-komunikacijska paradigma kažeta na stvarno možnost za pospešen razvoj medčloveškosti. Ta uvid je pronicljivo opisal na osnovi svojega vrhunskega sodobnega znanja in osebne življenjske izkušnje Kai-Fu Lee, eden vodilnih sodobnih strokovnjakov za umetno inteligenco in menedžerjev bliskovitega informacijsko-komunikacijskega razvoja na Kitajskem. Ob razvoju umetne inteligence bo v nekaj letih lahko velik del sedanjih delovnih mest prevzela robotika. Pri tem se bo nepojmljivo povečala možnost za stopnjevanje neenakosti med ljudmi, za brezposelnost in množično bivanjsko praznoto, s tem pa za nepredvidljiv obseg razdiralnosti. Pred nami pa je tudi največja razvojna možnost doslej, da ob razbremenitvi od številnih težkih del sistematično razvijamo ljubezen, sožitje in sodelovanje v skupnosti (Lee, 2019). Razvoja torej ne obeta omamno pasiviziranje množic z univerzalnim dohodkom, ampak organiziranje vzgoje in razmer za odgovorno solidarno delo vsakega, za razvoj človeških zmožnosti za ljubezen, sožitje in sodelovanje.

Za sklep uvodnega poglavja, kjer smo skušali pojasniti pojem domoljubja z njegovimi sestavinami v naši opredelitvi, bi rad navedel misel sodobnega svetovnega domoljuba, papeža Frančiška. Kot Argentinec, potomec priseljencev, je napisal: *»Všech mi je govoriti o domovini, ne o državi in ne o naciji. Država je na koncu zemljepisno dejstvo, nacija je zakonska, ustavna kategorija. Domovina pa je tisto, kar nam daje identiteto. O človeku, ki ljubi kraj, v katerem živi, ne govorimo kot o nacionalistu, ampak o domoljubu, patriotu. Beseda patria izhaja iz pater, oče; je to – kot sem že povedal –, kar sprejema izročilo staršev, ga izroča naprej in razvija. Domovina je dediščina prednikov zdaj in z namenom, da jo peljemo naprej.*

Zato se hudo motijo tisti, ki govorijo o domovini, ki naj bila odmaknjena od tistega, kar je prevzeto iz preteklosti, ali pa tisti, ki jo hočejo skrčiti zgolj na tradicijo in je ne pustijo rasti.« (Ambrogetti, 2013, str. 145).

2 ŽIVLJENJE IN DELO BRATOV GRIMM

Življenjepis slavnih nemških bratov Grimm iz Hessenskega imamo tudi v slovenskem prevodu (Gerstner, 1974). Njun oče je bil pravnik, za družino je skrbela sposobna in čuteča mati, ki je rodila devet otrok; od osmih fantov so trije umrli kot dojenčki – med njimi prvorojenec in zadnji otrok, predzadnja je bila edina hčerka Sharlotte. Drugi otrok Jacob je bil rojen 1785, Wilhelm naslednje leto. Ko je imel Jacob enajst let, jim je umrl oče. Jacob je od otroštva razvijal čut za druge, ko je kot najstarejši med otroki z materjo delil skrb za družino; to je prišlo posebej do izraza po materini smrti leta 1808, ko je bil star 23 let, hčerka Sharlotte pa 13.

Po šolanju v domačem Kasslu sta brata študirala na marburški univerzi. Njuno zanimanje je bilo vse od tega časa usmerjeno v študij stare nemške literature in v iskanje njenih virov po knjižnicah; knjižničarsko delo v domačem Kasslu in pozneje v Göttingenu je bilo velik del življenja njuna osnovna služba in raziskovalno mesto. Vojna leta med Napoleonom in Nemčijo so mladega Jacoba kot državnega uslužbenca 1813 do 1815 vodila po mirovnih konferencah. Ko je bil v Parizu in na Dunaju, je čas izkoristil tudi za študijsko raziskovanje rokopisov starih nemških pesmi po tamkajšnjih knjižnicah.

Brata Grimm sta vse življenje živel v skupnem gospodinjstvu in se dopolnjevala pri raziskovalnem delu. Wilhelm se je leta 1825 poročil z nežno in skrbno Dorthen, Jacob je živel v njihovi družini. Po letu 1830 sta bila bibliotekarja in univerzitetna profesorja v Göttingenu. Leta 1837 sta bila med »göttingensko sedmerico« znamenitih profesorjev in učenjakov, ki so s svojim demokratičnim čutom in etično pokončnostjo javno ugovarjali diktaturi novega hannovrskega kralja, ki je ukinil ustavno ureditev; vsi so izgubili službo, trije (med njimi Jacob) so bili izgnani. Podobna politična veličina je med znanstveniki in učitelji redkost vse do danes. Leta 1840 sta bila brata Grimm povabljeni v Berlin, kjer sta na akademiji znanosti ter na univerzi delala do smrti; Wilhelm je umrl 1859, Jacob pa 1863.

Skozi vse svoje strokovno življenje sta se posvečala zbiranju, obdelavi in raziskovanju pravljic; pri tem delu je prednjačil pesniško čuteči Wilhelm. Prva knjiga pravljic je izšla leta 1812, druga 1815, tretja pa 1822. Grimmove otroške in domače pravljice so ena najbolj znanih zbirk pravljic na svetu; že za njunega življenja so doživele osem nemških izdaj. Zbirala, raziskovala in izdajala sta tudi pripovedke, bajke in mitologijo ter stare nemške pesmi vse od prvih zapisanih virov. Jacob je vse življenje zbiral in raziskoval tudi stare pravne običaje.

V znanosti sta brata Grimm pionirja nemškega jezikoslovja. Jacob se je desetletja posvečal raziskovanju zakonitosti in razvoja nemškega jezika in pisal nemško slovnico. Njen 1. del je izdal leta 1819, 4. del pa 1837; vse štiri dele je ves čas izpopolnjeval. Zadnjih petindvajset let življenja sta brata, še posebej Jacob, v glavnem posvetila zasnovi, zbiranju in obdelavi gradiva za slovar nemškega jezika. Njegov prvi zvezek z besedami na črko A in del črke B je izšel 1854. Jacob je pri tem delu omahnil v smrt, ko je pripravljal 4. zvezek; zadnja beseda, ki jo je obdelal – Frucht (sad, plod) – simbolizira njegovo plodno znanstveno in človeško življenje. Po njegovi smrti so delo na njunem nemškem slovarju nadaljevale ekipe jezikovnih strokovnjakov še celo stoletje.

Življenje in delo bratov Grimm je primer neutrudnega dela vrhunsko nadarjenih in izobraženih znanstvenikov, pedagogov in odgovornih javnih delavcev v svoji skupnosti. Svoja spoznanja sta sproti objavljala. V času, ko je bilo pisanje tisočih strani njunih knjig ročno, je njuna bibliografija tako obsežna, da se z njo lahko primerja malo današnjih znanstvenikov ob vsej elektronski podpori. Temeljni motiv njunega dela je bila ljubezen do domovine – vedno v širokem in tesnem prijateljstvu in sodelovanju s širokim krogom ljudi, ki so delali za te cilje v drugih evropskih narodih ter v pristnem spoštovanju lastnega kulturnega izročila in izročila vseh drugih.

3 ZAKORENINJENOST V KULTURNEM IZROČILU PRAVLJIC, STARIH PESMI IN PRAVNIH OBIČAJEV

Kulturno izročilo je zgrajena in preizkušena cesta do sedanjega trenutka v razvoju neke skupnosti. Poznanje in uporaba kulturnega izročila osvetljuje dosedanjo razvojno pot človeka in skupnosti, s tem pa omogoča sedanji razvoj posameznikov, njihovo sožitje in ustvarjanje naslednjega odseka pri gradnji te ceste – med drugim tudi pri gledanju na starost ter prizadevanju za kakovostno staranje in medgeneracijsko sožitje. Brata Grimm sta izjemen primer raziskovanja in uporabe kulturnega izročila v pravljičah, pripovedkah, bajkah, starih pesmih in starih pravih običajih.

Prvi raziskovalni vir podatkov za potrditev te trditve so svetovno znane Grimmove **pravljice**, ki so prevedene v večino svetovnih jezikov, tudi v slovenščino (Grimm J. in W., 1993). V velikem monografskem zborniku raziskav o starosti, staranju in sožitju v pravljičah se številni avtorji naslanjajo prav na to zbirko (Heindrichs, Hrsg., 2000).

Brata Grimm sta pravljice zapisovala sama po pripovedih nekaterih nadarjenih pripovedovalcev med njunimi bližnjimi, zavzeto so jih zanju zbirali številni znanci iz različnih krajev, imela sta vpogled v vse tiskane vire pravljič od klasičnih grških, preko domačih nemških do drugih evropskih narodov. Vse to gradivo sta leta in leta znanstveno preučevala, za knjižne izdaje pa pravljice nenehno

dopolnjevala vsebinsko, količinsko in jezikovno. Poleg pravljic sta podobno delala s pripovedkami in bajkami.

Ljudska jezikovna ustvarjalnost pravljic, pripovedk in bajk, ki sta jo brata Grimm zapisala in analizirala, bi z vidika skrivnostne govorice o staranju in sožitju zahtevala obsežno samostojno analizo. Tukaj se bomo omejili na ilustrativen pregled nekaterih vidikov iz obeh knjig slovenske izdaje Grimmovih pravljic (Grimm J. in W., 1993).

- Star človek je v številnih pravljicah prikazan **v eni od skrajnosti – kot zelo dober**, tako da s svojo modrostjo in nesebičnostjo rešuje druge in hude situacije, ali pa **kot zelo hudoben in grd**, da škoduje drugim, uničuje življenje in spravlja okolico v strah. Primera za hudobnost starejših ljudi sta med drugimi starka in mati v pravljici *Janko in Metka* (1. knjiga, str. 88-96) ter mačeha, ki je razvajala grdo hčerko in krivično mučila lepo pastorko v pravljici *Pehtra* (1. knjiga, str. 143-145). V isti pravljici je starka Pehtra primer za dobro, modro starko, ki je preganjano pastorko bogato nagradila, brezcutno in leno hčerko pa kaznovala. Primer čuteče in modre starke je stara vragova mati v bajki *Vrag s tremi zlatimi lasmi* (str. 160-167); s svojim modrim odnosom rešuje pogumnega in poštenega fanta, ki doživlja skrajno nevarnost zaradi krivičnega in pohlepnege starega kralja. V pravljici *Ženin ropar* (1. knjiga, str. 216-219) je čuteča in modra »kot zemlja stara« sužnja v roparskem brlogu ljudožercev – ta reši pred smrtjo lepo mlinarjevo hči, ki jo je oče v dobri veri obljubil njihovemu vodji za ženo; obe skupaj razkrinkata in uničita gnezdo razbojnikov. Razplet vsake od teh pravljic izraža človeško prazaupanje v življenje in sožitje, ki se razplete v propad hudobije, medtem ko modrost in dobrota utreeta novo pot za razvoj.
- Pravljice prikažejo **stare ljudi tudi kot nemočne, ki v mlajših in zdravih ljudeh prebujajo solidarnost**, da jim pomagajo in rešujejo njihove stiske; **pri tem stari ljudje s svojo izkušnjo pomagajo svojim mlajšim pomočnikom ali pa si pomagajo med seboj**. Primer: bolna babica in ljubka vnukinja ter lovec v *Rdeči kapici* (1. knjiga, str. 149-154). V basni *Bremenski mestni godci* si med seboj pomagajo pri preživetju stare odslužene domače živali: osel, pes, mačka in petelin (1. knjiga, str. 155-157). Solidarna pomoč, ki rešuje starostne tegobe, je prikazana tudi v basni *Stari sultan* (1. knjiga, str. 247-249), kjer pa je poudarjeno, da pomoč pri stvareh, ki kršijo temeljni vrednoti poštenosti in zvestobe, niso solidarnost in se jih tudi iz hvaležnosti ne sme storiti.
- **Nekateri starejši ljudje – tudi starši in stari starši – naredijo zaradi pohlepa, lakomnosti in strahu hude napake nad otroki**. Če iščejo v posledicah teh svojih napak smisel in jih po svojih močeh popravljajo, niso usodne; pogosto jih ustvarjalno rešujejo starejši ljudje, ki imajo razvito sočutje. Primer tega je bajka *Brezroka deklica*, ki govori o lepi in pobožni

mlinarjevi hčeri, ki jo je oče nevede prodal hudiču in ji odsekal roke. Postala je kraljica, toda skupaj s prvorojencem bi morala biti ubita. Usodo z bajeslovnim zapletom rešujeta sočutna babica in nesrečni kralj – mož in oče s svojim spokornim junaštvom (1. knjiga, str. 171-177). Šegava pravljica v poetičnih dialogih *Brihtni Anžon* (1. knjiga, str. 178-182) pa kaže, kako usodna je negativistična in moralizirajoča formalna vzgoja (»*To si pa neumno naredil, moral bi ...*«), ki povzroči, da mlad človek ni pripravljen nič narediti za drugega, ampak vse pričakuje zase od drugih in pri tem ne misli s svojo glavo; s tem se vse uniči in slabo konča zanj in za druge.

- Slikovita govorica pravljic prodorno govori o tem, da **je za lepo sožitje odločilno komuniciranje**, to je razumevanje drugih in odgovarjanje na njihove potrebe v dani situaciji ter da je pogoj za to zavesten razvoj vživljanja vanje, sodoživljanja z njimi, sočutja, empatije, solidarnosti. O tem govori na primer pravljica *Trije jeziki* (1. knjiga, str. 183-185). Star grof v Švici je bil zelo nezadovoljen z znanjem in zmožnostmi svojega edinega sina. Poslal ga je tri leta zapored k trem mojstrom v tuja mesta. Tam se je naučil, kaj psi lajajo, kaj tički pojejo in kaj žabe kvakajo. Oče je besno razglasil, da ni več njegov sin in zapovedal, naj ga v gozdu ubijejo. Iz usmiljenja so ga tam izpustili, starcu pa prinesli za dokaz oči in jezik ubite srne. Razumevanje jezikov, ki se jih je naučil, mu je prineslo najprej grofovsko mesto, nato pa papeško.
- **Za razvoj človeka in skupnosti je odločilna pristna družinska ljubezen v sožitju med zakoncema, med starši in otroki ter med brati in sestrami.** Nezaupanje, zavist, zdrahe, zmote in hudobija povzročajo gorje v družinskem sožitju, medtem ko nesebično žrtvovanje za druge in zvestoba to tragiko rešuje. O tem govorita pravljici *Šest labodov* (1. knjiga, str. 250-255) in *Najdiptiček* (1. knjiga, str. 260-263). Pravljica *Kako razdeliti žalost in veselje* (2. knjiga, str. 315-316) z ironijo prikaže tragičnost sožitja, če ima eden zakoncev neobvladan značaj – v tej pravljici slabo konča prepirljiv, vedno nezadovoljen in nasilen krojač, ki mu njegova dobra, pridna in pobožna žena ni mogla nikoli ustreči.
- **V sožitju so usodne slabe navade**, zlasti kritiziranje vseh ob lastni nezmožnosti, lenobi in drugih razvadah. Človeku, ki ima utirjene slabe navade, se tudi njegov trenutni uvid v nesmiselnost tega vedenja razblini kot sanje, medtem ko njegove razloge, s katerimi opravičuje svoje početje, vsak človek prepozna kot neumnost in krivičnost. To opisuje pravljica *Mojster Šilo* (2. knjiga, str. 331-334), katere negativni junak je čevljar – majčken, suh, živahen, neroden, domišljjav, napadalen in za vse okrog sebe neznosno težaven človek.
- Tudi Grimma imata kratko pravljico *Ded in vnuk* (1. knjiga, str. 394), ki je znana v številnih jezikih in kulturah; pri nas tudi kot *lesena skleda*. Govori

o opešanem dedku, ki sta ga sin in snaha preselila od mize za peč in mu dajala jesti v leseni skledi, da ne bi razbil krožnika. Ko je njun sin zbijal deske in jima na vprašanje, kaj dela, odgovoril, da korito zanju, da boste iz njega jedla, ko bo on velik, sta uvidela svojo zablodo do starega očeta in lepo uredila njihovo družinsko sožitje. Ta pravljica z arhetipsko zgovornostjo pove **bistvo vzgoje za lepo medgeneracijsko sožitje in razvoj – to je mogoče samo z lastnim zgledom na temelju doživetega uvida, da je razvito sočutje edini izvir pristnega sožitja in sodelovanja.**

- Pravljice znajo s svojo prikupno govorico predstaviti tudi zahtevno **ekzistencialno nalogo sprejemanja celotnega življenja – vključno z nemočjo in smrtjo – s potrebno vedrino, pogumom in zaupanjem.** Legenda *Čas življenja* (2. knjiga, str. 327-328) predstavi človekovo željo po podaljšanju življenja v nedogled. Bajka *Smrtni sli* (2. knjiga, str. 329-330) pa prikaže bolezniki kot sle, ki jih je smrt pošiljala dobrodušnemu človeku v zahvalo; kot fant ji je namreč pomagal v njeni slabosti, ne da bi jo poznal.
- Na koncu omenimo še **človeško slutnjo o višjem smislu življenja, ki zaobjema vse dobro in hudo ter uravnava razvoj.** Tudi ta vsebina, ki sodi med značilne potrebe zlasti v starosti, je v pravljicah pogosta. V pravljici *Gosja pastirica pri studencu* (2. knjiga, str. 335-344) se kaže kot starka, po videzu čarovnica, v resnici pa razvojna Modrost, ki poskrbi za lepo najmlajšo kraljevo hčerko, ki je v svoji čisti ljubezni postala žrtev nečimrnega in jeznoritega očeta – njena nagrada za triletno zvesto delo je osrečujoča ljubezen mladega grofa in grad; sreča staršev, ki sta našla hčerko, pa je plačilo za očetovo iskreno obžalovanje krivde. Poseben čar daje pravljici tudi njen slikovit simboličen zaključek: »Zdaj zgodbe še ni konec, samo stari materi, ki je vse to pripovedovala, je opešal spomin ...«; pripovedovalec nadaljuje s pripovedovanjem, da so se lepo in prav razpletle tudi vse druge stvari, toda ne kot razvidno dejstvo, ampak v obliki svoje globoke slutnje: »Vedno se mi je zdelo, da ...«

Poleg pravljic sta brata Grimm zbirala in obdelovala tudi **pripovedke.** V dveh knjigah sta jih objavila skoraj šeststo, v prvem zvezku leta 1816 krajevne in v drugem 1818 zgodovinske. O tem pravi življenjepisc: »Medem ko je šlo pri pravljicah za izmišljene, še več, za neverjetne dogodke, ki se niso ujemali z naravnimi zakoni, ki so omogočali čudovite stvari in so se dogajali v zemljepisno nedoločljivi deželi, je bilo to pri pripovedkah čisto drugače. Seveda so tudi pripovedke večkrat poročale o nenavadnih, izjemnih in celo čudežnih dogodkih, o srečanjih z duhovi, velikani in palčki. Vendar so bile te pripovedi navezane na kak zgodovinski dogodek, zgodovinsko osebo ali pa na kak določen kraj. Njihov svet ni živel izključno samo v domišljiji!« (Gerstner, 1974, str. 109)

Brata Grimm sta vse od začetka po javnih in samostanskih knjižnicah po Nemčiji in drugih evropskih mestih iskala, prepisovala, urejala in izdajala **stare**

pesmi vseh vrst, od junaških epov preko ljubezenskih spevov do pesmi z verskim navdihom. Pri tem je vse življenje prednjačil poetični Wilhelm. Prva Jacobova knjiga (1811) je bila posvečena mojstrom pevcem, Wilhelm pa je isto leto izdal danske junaške pesmi, balade in pravljice. Lepota in pristnost človeškega doživljanja v starih pesmih ga je povsem očarala; v uvodu je zapisal: »*To, kar nam je v teh pesmih tako drago, je strast srca, ki govori iz njih, ki žaluje ali se veseli. To moramo spoštovati kot najvišje počelo, zakaj iz nje edine izvira, kar imenujemo življenje, resnica, lepota, poezija ali kako drugače. To je velika odlika ljudskega pesništva v primerjavi z umetnostjo: ne pozna nikakršnih pustinj, marveč se ji zdi ves svet zelen, svež in razžarjen od poezije, vé, da nebo zajema prav vse in da ni ničesar nepreštetega na zemlji, niti las na glavi. Zato pove samo tisto, kar je potrebno, ter zametuje vnanji blišč, kakor so tudi ptice pevke enobarvne.*« (Gerstner, 1974, str. 55).

V 400 strani obsegajoči izdaji Nemških junaških pripovedk (1828) je Wilhelm zajel več kakor tisočletno izročilo junaškega epa v nemškem jezikovnem prostoru, od 6. do 17. stoletja. O tem je dejal: »*Raziskovanje, posvečeno nastanku in razvoju nemškega epa, je prav tako pomembno za zgodovino nemškega duha, kakor tisto, ki se ukvarja s Homerjem. ... Pesnitve, ki nam sporočajo snovi junaške pripovedke – ne glede na to, od koga smo jih podedovali, naj smo jih prejeli iz grškega ali iz indijskega starega veka, iz nemške, galske ali slovanske davnine ali iz krščanskih stoletij romanskih ljudstev – se sicer ločujejo po zelo različnih vsebinah kot tudi po predstavljanju, vendar veje skozi vse neki soroden duh, po katerem spoznamo, da je njihovo bistvo skupno. Ta čudovita dela neimenovanih pesnikov, ki jih napolnjuje najčistejša poezija, preprosta in neprisiljena, globoka in neizmerljiva, ohranjajo podobo mladostnega, v nesprijenih navadah krepko cvetočega življenja.*« (Gerstner, 1974, str. 128-129)

V nastopnem govoru je kot novi profesor na göttingenski univerzi izrekel o poeziji tole: »*Poezija je prvi, najbolj preprost in obenem največkratnejši pripomoček, ki je bil dan človeku, da z njim lahko izrazi visoko čustvo, višje spoznanje. To je zakladnica, v katero spravlja ljudstvo svoje duhovne pridobitve in jih v njej zbira. Poezija uporablja preprosto sredstvo, ki pa je bilo že takoj v začetku pretanjeno in kar popolno, to je čudež, ki se skriva v človeški govorici; zato se zna in more izražati na vseh najrazličnejših stopnjah izobrazbe in kulture ter lahko spregovori srcu bodisi preprosto in neizumetničeno, bodisi z bogatim razkošjem najbolj umetelnega govora.*« (Gerstner, 1974, str. 144-145)

Brata Grimm sta vse življenje raziskovala in objavljala stare nemške pesmi, prav tako pa danske, nordijske, škotske in pesmi drugih evropskih narodov. Te davno zapisane priče ustvarjalne zakoreninjenosti ljudi v naravi, v svoji skupnosti in v skrivnostih človeškega bivanja sta cenila kot humus za razvoj današnje kulture.

Jacobova vseživljenjska ljubezen je bilo zbiranje, raziskovanje in izdajanje **starih pravnih predpisov in običajev**, po katerih so ljudje po vaseh in krajih

urejali sožitje, spore in kršitve reda, pa tudi bolj formaliziranih pravnih besedil na višjih ravneh vsakokratne oblasti. Njegove Nemške pravne starine so izšle 1828 kot zgodovinski in jezikovni dokument, kažejo pa tudi avtorjev kritičen socialni čut za sedanost: *»Podložnost in suženjstvo preteklih časov sta bila v mnogočem lažja in bolj ljubezniva kot mučno življenje naših kmetov in tovarniških dninarjev; današnje ovire, ki otežujejo sklepanje zakonske zveze ubogemu služabniku, so tik okoliščin, v katerih je živel tlačan; sramotne razmere v naših zaporih pomenijo hujšo muko kot telesne kazni nekdanjih časov s pohabitvami vred.«* (Gerstner, 1974, str. 130-131)

Svoje poetično doživljanje je Jacob – prvenstveno neumorni znanstveni raziskovalec – pokazal v obsežni Nemški mitologiji (1834), ki je imela v literaturi, glasbi in ostali javnosti velik odmev. V uvodu je vzporejal pomen treh virov izročila: starih ljudskih pesmi, ki so ljudem kruti delavniki dopolnile v praznik, starih pravnih običajev, s katerimi so urejali socialno sožitje, in slikovitih mitov, ki so jim pomagali iskati bivanjsko trdnost pri razvoju človeške kulture. *»S primerjavo starih in preziranih mlajših virov sem si v drugih knjigah prizadeval dokazati, da naši predniki – če sežemo tja v poganske čase – niso uporabljali divjega, robatega in neurejenega jezika, ampak je bila njihova govorica pretanjena, gibčna, lepo uravnana, tako da je bila že v najbolj zgodnjih obdobjih primerna za pesniško izražanje; da niso živeli v zmedenem in neukročenem tropu, marveč so se v svobodni zvezi ravnali po starodavnem in smiselnem pravu, po krepko cvetočih običajih. S prav takšnimi in nič drugačnimi pripomočki sem tudi zdaj hotel pokazati, da so bila njihova srca polna vere v boga in bogove, da so njihovo življenje osrečevale in spodbujale vedre in veličastne, čeprav nepopolne predstave o višjih bitjih, veselje nad zmago in prezir smrti ... V času, ko je imelo ljudstvo zdrav jezik in zdravo pravo, ki pričata o nepretrgani povezavi z višjim starim vekom, ni moglo biti brez vere.«* (Gerstner, 1974, str. 153)

Pravljice, pripovedke, bajke in basni kažejo razvojni vzgon naših prednikov, v katerega smo zakoreninjeni, iz starih pesmi dehti njihovo doživljanje lepote, poznavanje starodavnih pravnih predpisov pa nam govori o njihovem prizadevanju za urejeno sožitje v skupnosti. Eno, drugo in tretje je tudi danes duhovna hrana vsakega posameznika in naših kultur, zato je orjaško raziskovanje bratov Grimm o kulturnem izročilu pravljič, starih pesmi in pravnih običajev zgled intelektualnega dela za zdrav razvoj kulture.

4 ZAKORNINJENOST V MATERNEM JEZIKU

Jezik, predvsem materni jezik, je glavna korenina slehernega človeka, skozi katero prejema hrano iz kulturnega zaklada za svoj osebni razvoj. Jezik je samoumeven pogoj, da z branjem in študijem vse življenje spoznavamo, sprejemamo in uporabljamo to, kar so generacije človeštva do danes spoznale, doživele

in ustvarile. Jezik je tudi samoumeven pogoj, da vse, kar človek doživi, spozna in ustvari, prenesemo neposredno bližnjim v družini, službi in družbi, zapisano ali telekomunikacijsko povedano pa neznanim ljudem in prihodnjim rodovom. Jezik je pogoj za prenos vrednot iz roda v rod, za razvoj kulture, da vsak rod lahko sprejme in uporablja vso duhovno dediščino človeštva in ji doda svoj življenjski prispevek. Jezik je najmočnejše in nezamenljivo vezivo generacij, srčna žila človekove zakoreninjenosti v skupnost in njegovega svobodnega razvoja v njej.

Slovenski antropolog in psiholog Anton Trstenjak ni v prazno poudarjal, da je večša uporaba maternega jezika največja dota, ki jo lahko starši dajo svojemu otroku. To trditev lahko tudi obrnemo: za razvoj svoje narodne kulture naredi največ tisti, ki omogoči boljše uporablanje maternega jezika, olajša njegovo pravilno rabo ter lepše govorjenje in pisanje. Skratka, večša raba maternega jezika in delo za njegov razvoj sta temeljni obliki domoljuba.

Brata Grimm sta z vidika te trditve vrhunska domoljuba. V vsem njunem raziskovalnem, publicističnem in pedagoškem delu sta posvečala glavno pozornost jeziku. Tukaj bomo na kratko prikazali njun izjemni prispevek k razvoju sodobnega nemškega knjižnega jezika. Zanj sta pionirsko prispevala dvojce temeljnih del: slovnico in slovar.

O **Nemški slovnici** Jacoba Grimma pravi življenjepisec Gerstner, da je »*temelj za preučevanje zgodovinskega razvoja germanskih jezikov*«; z njo je »*postal začetnik prave germanistike, nemške filologije*«, z njo je »*želel – na zanesljivih znanstvenih osnovah – raziskovati zakonitosti jezika*«. Nato navaja samega avtorja: »*Živo me je zgrabila misel na to, da bi se lotil zgodovinske slovnice nemškega jezika. Pri skrbnem prebiranju starih nemških virov sem tako rekoč dan za dnem odkrival oblike in popolnosti, za katere smo večkrat nevoščljivi Grkom in Rimljanom. Obenem pa so se pokazale nadvse presenetljive podrobnosti med vsemi sorodnimi narečji in še docela spregledana razmerja med odstopanji. Silno pomembno se mi je zdelo ugotoviti te nenehne, napredujoče in nepretrgane povezave do najmanjših nadrobnosti ter jih predstaviti.*« ... »...današnje oblike so nerazumljive, kolikor se ne poglobimo v prejšnje, stare in najstarejše, da je torej mogoče postaviti sodobni slovnični stroj jezika samo zgodovinsko.« (Gerstner, 1974, str. 113-115).

Prvi zvezek slovnice je izšel leta 1819 in takoj naletel na izjemno odobravanje in hvaležnost strokovnjakov in literatov; to leto je univerza v Marburgu Jacobu in Wilhelmu Grimmu podelila častna doktorata. Značilni izjavi o odzivu na slovnico (Gerstner, 1974, str. 115): »*Delo cenim tako visoko zavoljo njegove čisto zgodovinske obravnave ter neskončne marljivosti, ki se kaže tako v posameznostih kakor v tem, kako je posamična zamisel izvedena skozi celoto.*« (Avgust Wilhelm Schlegel); »*Misli, ureditev in izvedba kažejo toliko bistroumnosti, preudarnosti in učenosti, da jo mora vsakdo, ki sme o teh rečeh soditi, razglasiti za pravo mojstrovino. Če bi nam naši bralci ustregli in razumevali besedo naravoslovje v njenem pravem in resničnem pomenu, kot zgodovino narave, bi imenovali to slovnico*

naravna zgodovina jezika. Vsi smo čutili, da nam manjka nemška slovnica, nihče pa ni slutil, da se nam bo želja izpolnila tako do kraja.» (Georg Benecke).

Prvi zvezek slovnice je vseboval glasoslovje, pregibanje besed, poudarjanje in druge osnove jezika. Jezikovne zakonitosti nemščine je avtor primerjalno luščil iz njene celotne pisne zgodovine, prav tako pa vključil v raziskovanje gotski, angleški in skandinavske jezike. Knjiga je bila proti vsem pričakovanjem v prvem letu po izidu razprodana. Jacob se je lotil njene temeljite predelave in leta 1822 je izšel prvi zvezek slovnice na 1100 straneh kot nekaj popolnoma novega, kakor je dejal sam. Eden od sodobnikov je rekel, da so bila Jacobova jezikovna odkritja za germanistiko tako temeljnega pomena, kakor odkritje težnostnega zakona za fiziko (prim. Gerstner, 1974, str. 117).

Takoj se je lotil pisanja drugega zvezka slovnice, v katerem je razpravljajal predvsem o besedotvorju; izšel je leta 1826. V tem času je prevedel tudi srbsko gramatiko Vuka Stefanovića Karadžića (1824) in pri tem slavil pesniško bogastvo, »s katerim je srbsko ljudstvo obsijalo svoj jezik.« V tretjem delu slovnice je nadaljeval s spoznanji o nastanku besed (izšel 1831), v četrtem in zadnjem (izšel 1837) je raziskoval stavkoslovje – sintakso. Pri tem delu je zapisal: »Za naše prihodnje raziskave je treba izdati že samo iz trinajstega stoletja še najmanj sto tisoč verzov in jih napraviti dostopne; naj tudi ta pripomba razloži in opraviči številne napake in slabosti, ki zdaj bremene slovniško obdelavo nemškega jezika.« (Gerstner, 1974, str. 150). Nameraval je narediti še peti zvezek, da bi s tolmačenjem modernega leposlovnega jezika podal »vrh in sklenjeno krono nemške slovnice«, vendar je dal prednost drugim nalogam, zlasti nemškemu slovarju.

Življenjepisec Gerstner pravi, da je Jacob Grimm s svojo slovnico pokazal, kako je jezik nastajal in rasel, kako se je spreminjal in razvijal. Drugi zvezek je pisal dobri dve leti brez prestanka in ob tem rekel: »Nemški jezik zahteva in si lastni vse moje sile.« ... »To, kar najdem in odkrivam v njem, bo imelo trajnejšo vrednost, kot pa če bi si bil pred časom prizadeval skleniti pretresanje naših domačih virov in se zadovoljil z bolj nasplošnimi ali nekakimi višjimi načeli.« (Gerstner, 1974, str. 129). Ob četrtem zvezku je povzel svoja spoznanja: »Kdor se poda v raziskovanje nemškega jezika in pri tem tudi vztraja, bo z veseljem spoznal, kako se bistvo in zgodovina našega ljudstva zrcalita v lastnostih in usodi našega jezika. Nemško čud že od nekdaj odlikujeta dve nasprotujoči si temeljni potezi, zvesta privrženost vsemu podedovanemu in sprejemljivost za vse novo. Nemci niso voljni odreči se podedovani moči svoje narave, pač pa so bili zmerom pripravljene sprejeti vase vse duhovno.« (Gerstner, 1974, str. 154)

Leta 1838 (leto za tem, ko sta bila z göttingensko sedmerico pogumnih profesorjev odpuščena iz univerze in Jacob izgnan iz države) so založniki bratoma Grimm predlagali, da zasnujeta **slovar nemškega jezika**. To orjaško delo sta sprejela in se ga lotila sistematično in poglobljeno; četrto stoletje je vse do njune smrti zavzemalo glavnino njunega časa in vse njune zmožnosti. Jacob je ob začetku

dela pisal prijatelju: »Zbrati torej ne nameravamo samo celotnega besednega zaklada živega visokonemškega jezika, ampak bomo zajeli tudi vse besede 16., 17. in 18. stoletja, ki so upravičeno ali neupravičeno zastarele. Kdor bi hotel podati samo nezastarele in danes veljavne besede, bi si postavil preozek cilj. Ob pravem trenutku lahko obudimo in na novo uporabimo vse lepe in krepke besede iz Luthrovega in poznejših časov; uspeh in posledica besednjaka naj bi bila namreč ta, da pisatelji spoznajo iz njega vse bogastvo popolnoma uporabnega jezika in se ga naučijo ... Delo naj zajema vse, kar premore visokonemški jezik, kakor so ga izoblikovali pesniki in pisatelji zadnjih treh stoletij.« (Gerstner, 1974, str. 176)

Brata Grimm sta se dobro zavedala, kakšen pomen ima slovar: »Besednjake so tudi pri drugih narodih zmerom obravnavali kot resnično nacionalne naloge, kot dela, ki brezmejno vplivajo na ohranjanje čiste materinščine in na njen nadaljnji razvoj ...« Prav tako dobro sta se zavedala zahtevnosti tega dela; z ironijo sta zapisala, da ga v Nemčiji opravljajo zasebni znanstveniki, ki so prišli v nemilost vladarjev, izključno ob pomoči prijateljsko razpoloženih sodelavcev, medtem ko je potekalo drugod pod vodstvom kraljevskih akademij. (Gerstner, 1974, str. 177)

Izdelala sta metodo za zbiranje gradiva. Naredila sta natančna navodila za enotno izpisovanje besed in njihovega konteksta na listke. Pri tem sta imela že po enem letu nad petdeset pomočnikov po vsej Nemčiji. Besedno gradivo sta zbiral in ga obdelovala. Dve leti sta to delala kot krivično odpuščena brezposelna znanstvenika in podnajemnika pri bratu slikarju Emilu v Kasslu, leta 1840 pa ju je pruski kralj povabil v Berlin, da bi v okrilju akademije nadaljevala jezikoslovno delo za nemški narod. Preselitev v Berlin sta doživljala kot srečo, da bosta lahko svobodno delala za znanost in tudi predavala na univerzi. Ob Jacobovem nastopnem ciklu predavanj na berlinski univerzi je njun življenjepisec lepo opisal, kako sta brata Grimm doživljala celoto življenja in sožitja skupnosti. Poslušala ga je navdušena množica več sto študentov. Izbral ni jezikovne snovi, ampak o »stariinah nemškega prava«. Po bridkih izkušnjah z duhovno ozkimi absolutističnimi vladarji je hotel povedati, kako odločilna je vloga prava v državljanskem sožitju. »Nedvomno je Jacob služil čisti znanosti – vseeno pa ni bil tuj svojemu času, ampak je bil prepričan, da s svojimi dosežki pomaga nemškemu ljudstvu, ki se je bojevalo za enotnost in svobodo. Ni bil samo znanstvenik, ki se ozira nazaj in ohranja staro, ampak je daljnovidno želel to, kar je že zrastle, zvezati s tistim, kar bi bilo treba še zgraditi.« (Gerstner, 1974, str. 194–195)

Delu za slovar sta brata Grimm posvetila glavnino svojih moči, tudi obiskov sta sprejemala čim manj, izogibala sta se sestankov in poti. Ob tem sta izboljševala vedno nove izdaje pravljič, mitologije, slovnice in drugih njunih knjig, Jacob je imel zasnovanih tudi vrsto novih knjig. Vendar se je od prihoda v Berlin več ko dve desetletji garaško posvetil predvsem delu za nemški slovar.

Kakšno delo je bilo pisanje nemškega slovarja, kaže izjava Jacoba jeseni leta 1852: »Vsak dan sedim pri tem najmanj dvanajst ur in to pomeni kar veliko,

če bo človek vsak čas osemindeset let.« Prvi zvezek je izšel leta 1854, po šestnajstih letih zbiranja in obdelave besed na črko A in B do Biermolke. V obsežnem uvodu je Jacob napisal, da sta nad tem velikim delom za materni jezik plavali dve srečni zvezdi, »okrepljena ljubezen do domovine in neuničljivo hrepenenje po trdnejši združitvi le-te. Kaj pa imamo sploh skupnega razen jezika in slovstva?« Vedel je, da je slovar več kakor prisposoda narodne enotnosti v času množice držav in državic na nemškem ozemlju; »Ljubljeni nemški rojaki, iz katere koli države in katere koli vere ste, stopite v dvorano, ki vam je vsem odprta, v dvorano vašega rodnega, prastarega jezika, učite se ga, posvečujte ga in držite se ga, moč in trajanje vašega ljudstva sta odvisna od tega.« (Gerstner, 1974, str. 226-227)

Izid prvega zvezka slovarja je bil deležen izjemnega odziva javnosti, založniki so želeli čim prej naslednje zvezke. Tudi sama brata Grimm sta kljub vsem oviram ostala vprežena v ta prostovoljni jarem. Jacob si je večkrat očital, da to suhoparno in natančno pisanje, podobno srednjeveškemu prepisovanju starih knjig na pergamente, bratu Wilhelmu preperečuje ustvarjalnejše leposlovno delo. Sam je čutil tako starostno pojemanje moči kakor moč duha: »Slabotnost telesa pri še prizadevnem duhu je sicer boleča stvar, vendar bi bilo duhovno pojemanje pri telesni ohranjenosti veliko bolj žalostno. ... Delam lahko še tako kot zamlada.« Imel je zasnovanih še vrsto drugih knjig, ki se jim je povsem odpovedal. »Spričo svoje priletnosti čutim, da se niti drugih knjig, ki sem jih bil začel ali jih še nosim s seboj in jih imam še zmerom v roki, trgajo. Če dolge dneve padajo z neba drobni, pa gosti snežni kosmi, je kmalu vsa pokrajina pokrita z neznansko debelo snežno odejo – množice besed, ki rinejo vame iz vseh kotov in skozi vse špranje, so enake snežnemu metežu in vsak čas bom docela zasnežen. Tu pa tam bi se hotel dvigniti in stresti vse skupaj raz sebe, vendar se pravočasno zavem, za kaj gre. Saj bi bila prava norost, če bi se hrepenec poganjal za malovrednimi nagradami, vélike stvari pa bi zanemaril.« (Gerstner, 1974, str. 228-229)

Brata Grimm sta se zavedala, da slovarja ne bosta končala, in prav tako, da sta zastavila nujno potrebno delo za prihodnje rodove in za razvoj narodne kulture. Drugi zvezek z besedami do črke D je izšel 1860. Črko D je pripravljala Wilhelm, ostalo Jacob po bratovi smrti: tretji zvezek od črke E do Forsche (1862) in večino četrtega zvezka do Frucht (izšel 1878). Njuno delo za nemški slovar so za njima nadaljevale ekipe jezikoslovcev na akademijah skozi več rodov – zadnji zvezek je izšel leta 1961, to je sto triindvajset let za tem, ko sta ga brata Grimm zasnovala in javno razglasila svojo zamisel.

Življenjepisec Gerstner (str. 155) poudarja ob jezikoslovnem raziskovanju Jacoba Grimma njegovo iskanje skupne korenine človeških kultur in ljudstev – preteklih, iz katerih rastemo današnji ljudje, in naših potomcev, ki bodo nadaljevali razvoj naših kultur. »Jacob je učil, kako je treba poiskati in pregledati soodvisnosti prajezikov in iz teh sklepati, kakšno je bilo stanje davno izginulih

ljudev, ali kot se je izrazil Scherer, znal je izkoristiti primerjalno besedoslovje kot 'izboljšan daljnogled' za razglede po 'velikanskih časovnih prostorih prazgodovine.«

Sam Jacob Grimm je o jeziku napisal: *»Med vsem, kar so ljudje izumili in si izmislili, zvesto gojili in predajali drug drugemu, med vsem, kar so dosegli skupaj z naravo, kakršna je bila pač ustvarjena in položena vanje, je očitno prav jezik največje, najplemenitejše in najbolj nepogrešljivo bogastvo. In vendar ga je nad vse težavno zares in docela obvladati in mu priti do dna. Že sam izvir jezika je skrivnosten in čudovit, okrog in okrog pa ga obdajajo še drugi čudeži in tajnosti.«* (Gerstner, 1974, str. 113)

V svojem govoru o izvoru in razvoju jezika na akademiji (1851) je poudaril svoje prepričanje, da je jezik popolnoma svobodna človeška stvaritev. *»Jezik se uveljavlja kot nenehno ustvarjanje, kot obenem hitra in počasna pridobitev, ki jo ljudje dolgujejo svobodni razmahnitvi svojega mišljenja, ter jih hkrati ločuje in druži. Vse, kar so ljudje, dolgujejo Bogu, za vse, kar si priborijo, v dobrem in slabem, se imajo zahvaliti sami sebi. Stvarnik je položil v nas dva dragocena darova: dušo, tj. moč misliti, in govorne organe, tj. moč govoriti. Vendar mislimo šele tedaj, ko to moč izurimo, in govorimo šele potem, ko se jezika naučimo. Misel kakor tudi jezik sta naša last, na oba se opira vzpenjajoča se svoboda naše narave.«* (Gerstner, 1974, str. 237-238)

V jeziku se odraža sožitje ljudi. Jezik, ki ga ljudje v neki družbi uporabljajo v javnih občilih, ki ga pišejo jezikovni ustvarjalci in govorijo ljudje v vsakdanjem življenju, je glavni pokazatelj stanja v tej skupnosti in glavno orodje za razvoj njene kulture. Bistveni del domoljubja je ljubezen do materinščine in skrb zanjo – ta ljubezen je most med človekovo zakoreninjenostjo v kulturno izročilo in med njegovo svobodo pri ustvarjanju prihodnosti. Brata Grimm sta tudi v tem izjemen primer domoljubov.

5 SVOBODA IN POGUM PRI OBLIKOVANJU PRIHODNOSTI

V prejšnjih naslovi smo pokazali, da življenje in delo bratov Grimm nudi obilje podatkov o njuni zdravi zakoreninjenosti v kulturno izročilo – tega sta vse življenje radovedno raziskovala s svojimi vrhunskimi zmožnostmi in garaškim delom. Enako obilje podatkov je tudi o njuni ustvarjalni razvojni svobodi: v jezikovnih in drugih kulturnih zakonitostih, ki sta jih odkrila, v izjemnem pisnem opusu, ki sta zapustila, v njuni prizemljenosti, ko sta živela skromno – danes bi rekli ekološko – in v živem stiku z vso resničnostjo družbe, razmer in samega sebe. Izjemno moč notranje svobode sta dosegala tudi pri ustvarjanju samega sebe kot človeške osebe in sožitja z najbližjimi. Sedaj bomo razčlenili podatke o njunem izjemnem pogumu za etično ravnanje ob krivični oblasti, ki ima med raziskovalci in učitelji malo tekmecev. Pogoj za svobodo pri smiselnem ustvarjanju prihodnosti je namreč človekov pogum, ki zmore kljubovati strahovom in

razdiralnim težnjam v sebi, nasprotovanjem v družbi in oviram v okolju. To je etična moč in osebnostna pokončnost. Življenje bratov Grimm nudi zgovoren primer tega – sodita v göttingensko sedmerico profesorjev, ki so se v zvestobi do svoje prisega ustavi uprli absolutističnemu in samovoljnemu kralju, ki je razveljavil ustavo.

Göttingen, kjer sta brata Grimm bila profesorja na univerzi, je spadal v hannovrsko kraljevino. Kakor mnoge druge, je tudi ta že imela ustavo, s katero so bile določene pravice in dolžnosti kralja, stanov in državljanov. Po smrti kralja leta 1837 je zavladal njegov brat, znan po razvrtnosti in absolutizmu – zanj ni bilo več državljanov, ampak samo podložniki. Ukinil je ustavo, na katero je prisegel tako njegov predhodnik kakor držani uradniki, vključno s profesorji na univerzi. Njegovo ravnanje in zahteve do uslužbencev so bile neetične, prelomile so prisego pred Bogom. V državi je zavladal šok. Uradniki in večina profesorjev se je tiho prilagodila, sedem vrhunskih profesorjev pa je napisalo slovesen uradni ugovor. To so bili: zgodovinar Friedrich Christoph Dahlmann, pravnik Wilhelm Edward Albrecht, Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, literarni zgodovinar Georg Gottfried Gervinus, orientalist Georg Heinrich Ewald in fizik Wilhelm Eduard Weber.

Jacob Grimm je o tej odločitvi zapisal: »V tako mučnem položaju, po dolgih posvetovanjih in odlašanju se je naposled odločila skupinica ljudi, ki niso zgubili poguma, da bo prebila led molka, katerega skorja je trdno in sramotno prekrila vso deželo.« (Gerstner, 1974, str. 162) Prebita ledena skorja molka, ki trdno in sramotno pokriva vso deželo, je zgovorna prisposoda za domoljubno junaštvo, ki zmore s svojo *kljubovalno močjo duha* preprečiti utapljanje skupnosti v *kolektivno patologijo časa* (prim. Frankl, 2015, str. 138 sl.; 1987, str. 114. sl.).

Kralj je vse vrgel iz službe, Dahlmann, Jacob Grimm in Gervinus pa so bili izgnani; če v treh dneh ne zapustijo dežele, jim je odvzeta prostost. Življenjepisec Gerstner (str. 164) opiše usodnost tega koraka za brata Grimma: »*Wilhelm je imel družino, Jacob je živel samo svojemu neutešenemu raziskovalnemu gonu – in oboje je bilo ogroženo, družina in raziskovalno delo, ko sta se podpisala pod listino. Tako sta pred vsem svetom in tudi za prihodnost dokazala, da še zdaleč nista bila svetu odtujena učenjaka, marveč ob svoji strogi znanosti nista spregledovala bistvenega javnega dogajanja. Njuna pogumna izjava in tveganje, s katerim sta kot moža več ko petdesetih let postavila na kocko doslej dosežene življenjske osnove, sta pomenili zgodovinsko ravnanje. Dejanje göttingenske sedmerice je postalo eden najbolj bleščečih dogodkov v zgodovini nemške znanosti.*«

Ob vsej kraljevi represiji so bili profesorji, zlasti izgnanci deležni velikega odobravanja in podpore v domači deželi in po vsej Nemčiji. Izgnanca Grimma in Dahlmanna je pričakalo pred deželno mejo več sto študentov, ki so izpregli konje in sami vlekli njuno kočijo ter imeli na meji prireditev njima v čast. Oblasti nekaterih nemških dežel so ponudile profesuro vsej sedmerici profesorjev. Ustanovili so sklad in ljudje po vsej Nemčiji so zbirali denar za častno plačo

odpuščenim profesorjem. Brata Grimm sta dobivala številna čuteča pisma od znancev in znanstvenikov. Wilhelmova žena Dortchen je globoko doživela, ko ji je vrnil plačilo revni učitelj glasbe, ki je učil njunega sina. Wilhelm je po teh dogodkih zapisal: *»Meni se zdi ta čas najsrečnejši v mojem življenju, ker doživljam toliko ljubezni in zvestobe, da si tega ne bi bil nikdar predstavljal, in dokler bom dihal, bo to ostalo vtisnjeno globoko v moje srce. V takšnih trenutkih se brž pokaže resnično mišljenje, vendar to, kar doživljam dobrega, daleč prekaša to, kar bi me utegnilo zagreniti.«* (Gerstner, 1974, str. 167)

Jacob se je spet naselil v Kasslu pri bratu slikarju Emilu, nekaj mesecev za tem je prišel za njim tudi Wilhelm z družino. Jacobov spis O moji odpustitvi je dokument o doživljanju etične pokončnosti znanstvenika, obenem pa avtopsihoterapevtski spomenik, ki ga je postavil nad kruto usodo, da se je spet lahko prepustil nadaljevanju svojega znanstvenega dela. Cenzura si ga ni upala izdati nikjer v Nemčiji, zato je izšel v Švici. V njem je med drugim napisal:

»Strela, ki je zadela mojo tiho hišo, je vznemirila srca v širokem krogu. Ali je to samo človeško sočutje ali pa se je udarec električno razširil in je to hkrati bojazen, da grozi nevarnost tudi posesti drugih. Ne roka pravice, marveč nasilje je bilo tisto, ki me je prisililo zapustiti deželo, v katero sem bil poklican in kjer sem prebil osem let pri zvestem, častnem delu ... Svet je poln mož, ki mislijo in učijo tisto, kar je prav, brž ko bi morali tako ravnati, pa jih napadejo dvomi in malodušnost, ki jim tudi popustijo ter se umaknejo. Njihovi dvomi so nekaj takšnega kot plevel, ki na cestah predira med tlakom na svetlo; nekateri ga populijo, vendar ne traja dolgo, pa spet prekrije velike ploskve ... Kateri dogodek je torej udaril v odmaknjeno sobico mojega enoličnega nenevarnega početja, vdrl vanjo in me vrgel iz nje? Zgodilo se je to, da nisem hotel prelomiti dolžnosti, ki mi je bila naložena od dežele, v katero sem bil sprejet, ne da bi se bil kaj vrival, in da se v trenutku, ko sem se znašel pred grozečo zahtevo, da storim tisto, česar nisem mogel, ne da bi prelomil prisego, nisem obotavljal slediti glasu svoje vesti. Tisto, česar ni bilo niti v mojem srcu niti v mojih mislih, me je z neizbežno neogibnostjo naenkrat zgrabilo in me odvleklo. Kakor mirno sprehajajoč se človek zaide v pretep, iz katerega je zaslišal klic, ki mu mora v trenutku slediti, se vidim zapletenega v javno zadevo, ki se ji nikakor ne morem umakniti niti za korak; ne da bi se najprej oziral naokrog, kaj delajo ali ne delajo sto tisoči ...« (Gerstner, 1974, str. 168-169)

Brata Grimm sta doživela nizko človeško in kulturno raven oblasti že pred tem, ko sta bila dolga leta kot knjižničarja v Kasslu službeno podrejena hessen-skemu knezu ter bila po vsej Nemčiji in zunaj znana s svojimi deli. Tudi ta knez je podobno kakor novi hannovrski kralj živel razvratno in v svojih absolutističnih sanjah: *Država to sem jaz!*« Intelktualno, socialno in duhovno raven kaže njegova izjava, ko sta Grimma leta 1829 odhajala v Göttingen: *»Gospoda Grimma odhajata! Velika izguba! Za mene nista naredila nič!«* (Gerstner, 1974, str. 134)

Navedimo še zgovorno mesto iz govora Jacoba v frankfurtski narodni

skupščini leta 1848, ko so evropski narodi doživljali pomladno vrenje. »Tudi meni je jasno, da se mora plemstvo kot stan s posebnimi pravicami nehati. Plemstvo je cvetica, katere cvet je izgubil svoj duh, mogoče tudi barvo. Odločili smo se, da najvišje postavimo svobodo, kako bi potem mogli postaviti ob njo kaj še višjega? Glede plemstva predlagam naslednje določilo: 'Vse pravne razlike med plemiči, meščani in kmeti minejo, ni več povzdigovanja v plemiški stan niti iz nižjega v višje plemstvo.' Mislim, da bo potem plemstvo kar samo po sebi počasi izginilo.« (Gerstner, str. 234)

Dve leti po nizkotni göttingenski politični aferi sta notranje utrjena brata Grimm bila povabljeni v Berlin, kjer sta na kraljevi akademiji znanosti ter na univerzi dobila svoje dokončno mesto v nemškem prostoru. Njuna sodelavka iz višje družbe, Bettina von Arnim, je pisala svojemu bratu Clemensu Brentanu: »Jacob, nadvse preprost in hkrati najmiroljubnejši značaj, pa tudi človek, ki ne zanemari nobene pravice in nobene dolžnosti, je izšel iz tega konflikta javnih mnenj, tajnih obrekovanj in političnih spletk s svetniškim sijem, in tega ne mislim samo kot prisposodbo. Že samo veliki mir, ki ga je postal deležen ob tako pomembnih vprašanjih, na katera se ni obotavljal odgovoriti, pa čeprav ga je to veljalo pozemsko blaginjo, je vtisnil v njegove poteze moč borilca in obenem blaženost mučenika in redki ljudje ga morejo gledati, ne da bi jih postalo sram.« (Gerstner, 1974, str. 196)

V dosedANJI zgodovini so spomenike postavljali junakom za pogumno obrambo zunanje svobode narodne ali druge skupnosti pred zavojevalcem. Notranja etična svoboda duha za smiselno usmerjanje svojega razvoja in solidarno pomoč pri razvoju skupnosti je z zunanjo tesno povezana. Razvoj vsakega posameznika, družine in drugih skupin ter skupnosti pa postaja čedalje odvisnejši od notranje, etične svobode v doživljanju, zavzemanju stališč in ravnanju. Zato je göttingenska sedmerica profesorjev z bratoma Grimm trajni vzor domoljubnega junaštva razumnikov – to junaštvo postaja čedalje odločilnejše za kakovosten razvoj današnjih skupnosti.

6 SODELOVANJE – VEZ MED ZAKORENINJENOSTJO IN SVOBODO

Sodelovanje bratov Grimm si bomo ogledali pri njuni rodni in Wilhelmovi lastni družini, medtem ko bomo podatke o njunem enako kakovostnem sodelovanju z drugimi samo omenili.

Družina je najelementarnejši prostor medčloveškega sodelovanja. Od nekdaj je bila in ostaja najboljša možnost za kakovosten razvoj ljudi. V začetku življenja je družina otrokova usoda, ki odloča o njegovem življenju in vstopanju v človeško skupnost. V srednjih letih življenja se generacija staršev lahko uči ljubezni, sožitja in sodelovanja v družini bolj in bolje, kakor kjerkoli drugje. V starosti družina odločilno podpira človekovo zorenje in oskrbo v njegovem pešanju. Po človekovi smrti se družina hvaležno spominja pokojnih prednikov. Zdrava

zakoreninjenost v lastno družino, ustvarjalna svoboda pri njenem razvijanju in sodelovanje v družini so najelementarnejše domoljubje.

Ob poroki Wilhelma s sosedo Dortchen leta 1825 je Jacob pisal prijatelju o njihovem družinskem sožitju in sodelovanju, da *»se samo po sebi razume in temelji že na starem, neprelomljivem sporazumu, da bova brata (Jacob in Wilhelm) zmerom stanovala skupaj in vse (denar) dajala vkup.«* Dortchen je bila Wilhelmu ljubeča žena, o kateri je pozneje zapisal: *»Nikdar se nisem nehal zahvaljevati Bogu za srečo in bogati blagoslov svojega zakona«,* svakoma Jacobu in mlajšemu bratu, slikarju Ludwigu Emilu, pa je bila iskrena sestra. (Gerstner, 1974, str. 122-123)

Wilhelmovi zapisi po smrti še ne enoletnega prvorojenca Jacoba kažejo njihovo družinsko povezanost in globoko doživljanje tega bivanjskega udarca: *»Noč, ko je umrl, je bila strašna; nikdar ne bom pozabil, kako silovito mu je bilo srce pod mojo roko. Dvanajst ur je ležal v trdem boju in oči je zaprl šele, ko je zadnjič vzdihnil. Potem je bil tako lep! Lepši kot kadar koli zaživa, in ležal je s sklenjenimi ročicami kot kak angelček; tako lepo čelo in vse poteze tako plemenitene.«* O ženi je zapisal, kako se je v teh žalostnih urah odprlo njeno *»nepopisno ljubeče srce«,* o bratu Jacobu pa, da *»je sedel dvanajst ur pri otrokovi postelji, nagnjen k njemu, vse do zadnjega diha.«* In svoje globoko človeško spoznanje ob tem: *»Čutil sem, da je ljubezen edino, kar človeka zares potolaži.«* (Gerstner, 1974, str. 125)

Wilhelm je bil vse življenje bolehen. Ob eni od njegovih težjih bolezni je Jacob zapisal: *»S kakšnim strahom v srcu sem tiste dni sedel pri njegovi mizi, med njegovimi stvarmi, kako me je ganilo vse, karkoli sem pogledal, njegove knjige, njegovo pisanje, red in snaga vsepovsod, pa misel, da bi moglo biti v trenutku vse izgubljeno in bi mi moralo življenje poslej minevati v nenehni žalosti in hrepenenju po njem, vsega tega ne morem popisati. Samo to lahko rečem, da sem vroče prosil Boga in se mu potem vroče zahvaljeval za milost, ki nam jo je izkazal.«* (Gerstner, 1974, str. 141) Ob smrti svoje sestre Lotte je to misel ponovil: *»Človeško srce je takšna čudna in neizmerljiva stvar, vendar sem začutil bolj živo kot kadar koli, da je ljubezen edina prava stvar, ki nam jo da ta svet in ki drži in obstane, ko druge, malovredne stvari propadejo.«* (str. 147)

Povezanost in ustvarjalno sodelovanje med bratoma se vidi iz besed v Jacobovem predgovoru v četrti zvezek njegove slovnice: *»Ljubi Wilhelm, ko si bil zadnjo zimo tako zelo bolan, mi je moralo priti na misel tudi to, da tvoje zveste oči mogoče ne bodo več videle te knjige. Sedel sem pri tvoji mizi, na tvojem stolu, in z nepopisno otožnostjo gledal, kako čisto in natančno si prebiral in izpisoval prva zvezka moje knjige; bilo mi je, kot da sem jo pisal samo za tebe in kot da je sploh ne bi mogel napisati do konca, če bi mi bil ti odvzet. Božja milost je bila usmiljena in te nam je pustila, zato po vsej pravici pripada ta knjiga tebi. Pravijo sicer, da so nekatere knjige napisane za poznejše rodove, še veliko bolj res pa je, da je vsaka med njimi omejena na ozki krog naše sedanjosti, ki tudi pogojuje njeno najgloblje razumevanje, in da ostane potem spet zaprta. Če bi me le ti bral, ki dobro poznaš*

mene in ves moj način, kar je dobrega in kar je pomanjkljivega, mi je to ljubše, kot če me bere sto drugih ljudi, ki me tu in tam ne razumejo ali so do mojega dela na mnogih mestih brezbrizni. Tvoje zanimanje pa je – ne samo zaradi same stvari, ampak tudi zavoljo mene – najenakomernejše in najbolj nespremenljivo. Bodi torej z vsem bratovsko zadovoljen!» (Gerstner, 1974, str. 151)

Poleg družinskega sodelovanja sta brata Grimm primer lepega in uspešnega sodelovanja tudi na drugih področjih: s prijatelji, sodelavci, z delodajalci in v širokem evropskem medkulturnem prostoru. Glavna značilnost njunega življenja je sicer predanost znanstvenemu delu za svojo študijsko in pisalno mizo ter iskanje virov po javnih in zasebnih knjižnicah širom Evrope, vendar pa pri tem enako izstopa njuno tesno sodelovanje s širokim krogom znanstvenih in strokovnih sodelavcev ter osebnih prijateljev in znancev v njunem neposrednem okolju širom Nemčije in po tujini. Jacob je tudi veliko potoval po Nemčiji in Evropi; v njegovih mlajših letih je bila kočija edino prevozno sredstvo na njegovih dolgih poteh v Pariz in na Dunaj, v poznejših letih že tudi vlak. Še deset let pred smrtjo je prepotoval Švico, južno Francijo, Italijo in se skozi Avstrijo in Češko vračal domov v Berlin.

To, da sta brata Grimm poglobljeno gojila zakoreninjenost v kulturno izročilo, je bilo neločljivo povezano z njunim stvarnim čutom za sedanost ter oboje z ustvarjalno svobodo pri razvijanju kulture za prihodnost. Vse življenje sta bila v doživljajskem in dejavnem toku, ki povezuje generacije preteklosti, sedanosti in prihodnosti v eno človeško kulturo. Skupni imenovalec njunega dejavnega življenja pa je njuno kakovostno sodelovanje v sožitju – in sicer v krogu svoje družine, poklicnega delovanja in najširše družbe.

7 BRATA GRIMM PRI ISKANJU ODGOVORA NA BIVANJSKA VPRAŠANJA STAROSTI IN SMRTI

S podatki o življenju in delu bratov Grimm smo preverjali trditev, da sta zakoreninjenost v kulturno izročilo in ustvarjalna svoboda pri razvijanju kulture ob dobrem sodelovanju – to je domoljubje – pomemben gradnik kakovostnega sožitja generacij in staranja. Podatki, ki smo jih analizirali, pa so prepleteni z dejavnikom, ki ga ni v naši opredelitvi domoljubja, kaže pa, da je skupna osnova zdrave zakoreninjenosti, ustvarjalne svobode in dobrega sodelovanja bratov Grimm. Značilnost tega dejavnika je njuno stališče do bivanjskih vprašanj o presežnem smislu vsega – tudi do njunega poglobljanja v kulturno izročilo, njunega ustvarjalnega razvijanja kulture in njunega dobrega sodelovanja. Njuno predanost delu za to troje poganja zaupanje, da je to smiselna življenjska naloga.

Človekovo zaupanje v presežni smisel pride do izraza zlasti ob bivanjskih prelomnicah, kakršne so izkušnja smrti bližnjih in lastnega pešanja v starosti ter ob vprašanju, kaj od človekovega dela in življenja ostane za njim. Pregledali

bomo še nekaj podatkov o tem globljem duhovnem dogajanju v življenju in delu bratov Grimm.

Ob neutrudnem delu za nemški slovar sta **čedalje bolj čutila svoje staranje in pešanje moči**. To svojo realnost sta budno doživljala z vso zavestjo. Wilhelm je v 70. letu življenja zapisal: *»Korak za korakom hodimo naprej, dnevi minevajo in leta, preteklost se umika v ozadje kakor visoke gore, nad katerimi se širi nežen vonj in ki zjutraj in ponoči čudovito žarijo.«* Jacob je starostno pešanje občutil zlasti pri tem, da svojih začetih in zamišljenih knjig ne bo mogel napisati, in ko je videl, da slovnica in slovar *»presegata mero, ki si jo lahko postavi delaven človek.«* (Gerstner, 1974, str. 236). Ko se je ponoči zbujal in dolgo ni mogel zaspati, zaradi tega ni bil nesrečen, ampak je podoživljal lepe spomine svojega za tedanje razmere dolgega življenja, domišljal spoznanja ob svojem tekočem delu ali pa skozi okno opazoval zvezdno nebo in jutranje rojevanje novega dneva. (str. 149)

Pri delu za nemški slovar je včasih opešal tudi močni Jacobov organizem. Brat Wilhelm je menil, da ga je ohranila pri življenju edinole **duhovna moč**. Ob tej bolezni je Jacob bratu in svakinji Dortchen napisal kot oporoko, da naj v primeru njegove smrti vse njegove nedokončane zapise in delovne načrte sežgejo. Nadaljeval je z eksistencialno jasnostjo: *»Moje misli in čuti so v tem trenutku mirni in jasni, moje telo pa sta v zadnjih dneh vedno spet prevzemali silna teža in utrujenost in sem hrepenel po tem, da bi skopnel v Bogu, ki je en sam in edini, in ki me bo vzela, kakršnega me je ustvaril, in ki ve, zakaj hoče, da naše oči obledijo, naše roke počivajo, naša srca mirujejo. Pomirita se, kar se mene tiče, sorodniška ljubezen je še najsvetejše na svetu, in spominjajta se me, kakor se jaz spominjam svoje ljube matere.«* (Gerstner, 1974, str. 198). Ali pa: *»Ljudje se zapletamo v načrte, ki jih pozneje ne moremo izvesti tako, kot je bilo videti v trenutku, ko smo jih zasnovali.«* (Gerstner, 1974, str. 202)

Osebni izkušnji pešanja odgovarja **modrost izpuščanja** – česar človek ne potrebuje ali ne zmore, *»izpusti iz svojih rok«*, da ima proste za doživljanje in delo, ki ga zmore in se mu nudi zdaj in tukaj. Modrost izpuščanja raste iz semena zaupanja v presežni smisel razvoja vsega, razvija pa se iz izkušnje in doživljanja ljubezni, kakršno je Jacob izrazil v prej navedeni »oporoki«.

Ob tem sta brata Grimm **zavestno skrbela za krepitev preostalega zdravja in svojih moči**. Wilhelm je bil v svoji bolehnosti večkrat na okrevanju v zdraviliščih, svoje zdravje je utrjeval na hribovskem svežem zraku ali v toplicah. Jacob je imel vse življenje zdravo navado hoditi v naravi. Njegovo izkušnjo s hojo potrjujejo raziskovalni podatki o staranju – **hoja** se kaže kot najuniverzalnejši in najučinkovitejši varovalni dejavnik telesnega, duševnega, duhovnega in socialnega zdravja v starosti (Ramovš, 2013). V svojem znanem Govoru o starosti, pri katerem se bomo ustavili pozneje, je Jacob posvetil sprehajanju pravi slavospev.

»Vse do danes in dokler bo obstajal svet, pa je nekaj prav narejeno in kot ustvarjeno za starost: samotni sprehod. Že deček jo rad ubere čez polje, stikajoč

za ptičjimi gnezdi in metulji, mladenič sanjaje pohaja po gozdovih in travnikih, misleč na svojo ljubo, mož le redko najde prost trenutek za sprehod na svežem zraku, saj ga na stotine načrtov in opravkov zadržuje v mestu. Za starega človeka pa vsak sprehod postane lagodno pohajkovanje, kar je morda slišati nenavadno, vendar zadene žeblico na glavico. Lagodni pohajkovec si na vsakem koraku, ki ga stori, z vsakim vdihom svežega zraka nabira življenjskih moči in se kreпча. V mlajših letih celo mislimo, da s sprehajanjem zapravljamo čas – a ne le, da ga ne zapravljamo, ampak ga z njim še pridobimo. Kajti med hojo se misli, ki jih človek nosi s seboj, nemoteno in neovirano nadaljujejo, kar sem dodobra izkusil tudi sam: ko so me odročne stezice vodile čez polja in livade, sem bil kljub hitri hoji izdatno deležen dobrih prebliskov; kjer me je doma še obhajal kak dvom, se je ob peripatetičnem premišljevanju razblinil; spotoma pa sem srečal še ljubega mi znanca! Kako iskreno sem se razveselil, ko sem pri živalskem vrtu naletel na brata, ki mi je nenadoma prišel naproti z druge strani: pokimala sva si in šla molče drug mimo drugega, kar se zdaj ne more več zgoditi.« (Grimm J., 2022)

Človekovo izpuščanje ob starostnem pešanju in skrb za svoje zdravje potekata na zdrav način v okviru njegove **volje, da vztraja pri smiselnem delu**, kolikor mu dopuščajo moči in razmere. Jacob je po bratovi smrti z enako zavzetostjo delal na nemškem slovarju. Krajši premor pri tem je vzel le, ko je izboljševal besedila svoje slovnice in drugih del za nove izdaje – njegovo prepričanje je bilo, da pri pomembni knjigi šele druga izdaja, ki jo avtor temeljito dopolni, doseže kakovost. Svoje zapise ob gradivu za nove knjige je večinoma prepustil zobu časa, nekaj časa pa je posvetil svojemu vseživljenjskemu poglobljanju v stare pravne predpise – ohraniti je hotel spomine na vaško pravo, navodila in pravne običaje iz prejšnjih stoletij. O tem je zapisal: »*Takšnih starih modrosti sem rešil nekaj tisoč, to so še nezavrti izteki svežega svobodnega prava, ki se je razvilo med ljudstvom in se utrdilo v njem kot običaj, ki so ga njegova sodišča posvetila v pravo in ki se ni umikalo ali omajalo in ni bilo potrebno nobene vladarske zakonodaje.*« Četrty zvezek je izdal še sam (1863), tri zvezke pa so izdali po njegovi smrti do leta 1878. (Gerstner, 1974, str. 249) Ob uspešni zbirki pravljic bratov Grimm pa je Jakob z zadovoljstvom dejal: »*Ta bajanica nama je srečno prišla v roke in kadar koli sva z njo poslej udarila kje ob tla, je vsepovsod prišel na dan zaklad pripovedk in ljudskih izročil.*« (str. 249)

Da človek zavzame zdravo stališče do svojega pešanja, da varuje preostalo zdravje in v starosti nadaljuje smiselno delo, veliko pripomore **znanje**, ki se ne-nehno veča. Čeprav je znanje orodje in lahko isto znanje uporabimo za najboljši napredek in za najhujšo razdiralnost, je raziskovanje za novo znanje rdeča nit v razvoju človeške vrste. Jacob je o tem zapisal: »*O znanosti imam najvišje predstave. Vsakršno znanje ima neko elementarno silo in ga lahko primerjamo vodi v izviri, ki kar naprej priteka, ali plamenu, ki – brž ko se vname – kar razsipa okrog sebe*

svetlobo in toploto. Dokler bodo ljudje živeli, ne bo nikoli ugasnila ta silna žeja po znanju, pa naj jo še toliko gasijo.« (Gerstner, 1974, str. 222)

Vrnimo se k Jacobovemu slavnostnemu **Govoru o starosti**, ki ga je imel v berlinski akademiji znanosti in umetnosti 26. januarja 1860 – le nekaj tednov po bratovi smrti. Naš članek ni namenjen njegovi gerontološki analizi, ampak analizi podatkov iz življenja in dela bratov Grimm o domoljubju kot pogoju za medgeneracijski prenos vrednot iz roda v rod. Ker je ta govor v pričujoči številki revije prvič objavljen v slovenskem prevodu (Grimm J., 2022), bomo tu opozorili le na spoznanja o starosti in sožitju med generacijami, ki v njem izstopajo. V njem je povzel spodbudne in malodušne misli o starosti, ki so jih napisali pesniki in filozofi, zlasti grški in rimski klasiki, ter svojo življenjsko modrost ob lastnih izkušnjah. Med njegovimi mislimi v govoru **izstopa stališče o resnicoljubni svobodi, o veri in o ureditvi javnega življenja**, ki odraža njegovo življenjsko modrost.

»Ob tej neokrnjeni zmožnosti za delo in neskaljeni želji po raziskovanju pa obstaja še ena in pomembnejša prednost svobodnega duha, ki s starostjo raste in se krepi. V človeku, v katerega je bilo že od rane mladosti položeno seme svobode (in le v koga naj bi ne bilo) in se je v njegovem dolgem življenju ta zlahtna rastlina še razcvetala, ne more biti drugače, kakor da se v njegovem postaranem srcu pokaže globoko ukoreninjena in ga do zadnjega ne zapusti. Bolj ko se približujemo robu groba, bolj se moramo oddaljevati od plahosti in pomislekov, ki smo jih nekoč imeli pred tem, da bi ob dani priložnosti spoznano resnico tudi pogumno izprijali. Z njenim zamolčevanjem se ohranjajo in razširjajo škodljive in velike zmote. V mnogih razmerjih se nam ponuja priložnost za izkazovanje svobodnega načina razmišljanja, vendar se mora ta izraziti predvsem v dveh okoliščinah, ki najbolj notranje vznemirjata in prežemata človeško življenje: v kakovosti naše vere in v ureditvi našega javnega življenja. Za svobodomiselnega starca bo kot prava obveljala le tista religija, ki z odstranjevanjem vseh preprek omogoča čedalje večje približevanje neskončnim skrivnostim Boga in narave, brez utvare, da bi bilo to blaženo približevanje lahko kadar koli dokončano, saj bi tedaj prenehali biti ljudje. Najbolj zaželena državna ureditev pa bi se mu zdela tista, ki bi kar najboljše zaščitila vse, ter tako omogočila in ustvarila nemóten in nedotakljiv življenjski prostor slehernemu posamezniku. Seveda je resničnost, ki smo ji zdaj zavezani, neizmerno oddaljena od vseh teh želja, vendar bi morali ti ideali lebdeti nad nami kakor zvezde vodnice; sploh pa, le kdo bi želel starost oropati utvare, da jih že vidi, kako se svetlikajo na robu obzorja?«

Svoj Govor o starosti je končal: »Čas za delo je, dokler nam sveti sonce – dokler se naši dnevi ne iztečejo in ne odpadejo kakor posamezne kaplje s strehe. Stopímo na zemljo in hodímo po njej, dokler se ne pogreznemo nazaj v materino naročje.«

S podatki o tem, kako sta brata Grimm **doživljala smrt**, smo se srečali že v prejšnjih poglavjih, v poglavju o sožitju na primer z njunimi besedili o umiranju Wilhelmovega prvorojenca. Navedli bomo še nekaj besedil o Jacobovem doživljanju ob smrti bratov Wilhelma in Emila ter ob smrti njegovih znancev v njegovih

zadnjih letih. Z njimi bomo sklenili iskanje globljega skupnega dejavnika, iz katerega je raslo zdravo domoljubje bratov Grimm. Tudi ta besedila kažejo, da je ta dejavnik smiselno stališče do življenjskih prelomnic ter bivanjskih vprašanj ob njih, ki ga omogoča človekova duhovna razvitost.

Ob smrti brata Wilhelma 16. decembra 1859 je Jacob zapisal v njihovo družinsko biblijo: »*Temu najljubšemu bratu bom kmalu sledil in prišel ležat ob njegovo stran, kakor sem bil v življenju skoraj zmerom združen z njim.*« Od njega se je poslovil z besedami: »*Od otroških let naprej sva bila skupaj in zmerom sva vse delila, tako da so zdaj prerezane vse moje niti.*« (Gerstner, 1974, str. 242 in 243)

O medgeneracijskem odnosu ter o prenosu temeljnih vrednot iz roda v rod med očetom in sinom govori nekrolog Wilhelmovega sina Hermanna za očeta, kjer je med drugim zapisal: »*V njegovih strogo znanstvenih delih, manj strogo zasnovanih razpravah, v njegovih uvodih in pismih, vsepovsod se srečujemo z enakim veseljem nad opazovanjem reči, z enako srečnim izrazom, s katerim jih je razodeval ... Svet je postal siromašnejši za moža; vendar bodo na njegovo mesto stopili drugi ... Dokler pa bo trajal nemški jezik, ki ga govorimo, bo ime Wilhelm Grimm neka prav posebna beseda, ki pomeni plemenitega moža, čigar življenje in moč sta bila posvečena njegovemu ljudstvu.*« (Gerstner, 1974, str. 243)

Na slavnostni komemoraciji berlinske Kraljevske akademije za svojim pokojnim članom Wilhelmom Grimmom 5. junija 1860 je imel Jacob uradni govor. Poleg njegovega Govora o starosti pol leta prej sodi tudi ta govor med trajne spominske govore v svetovni literaturi. Govoril je o njunem skupnem življenju »*pod eno streho v popolni skupnosti imetja in knjig*«, o njunem »*prizadevanju za raziskovanje domačega jezika in pesniške umetnosti*«, pa tudi o razlikah med njima: »*Že od otroških časov je imel v sebi neko železno pridnost, kakršno mu je njegovo oslABLJENO zdravje omogočalo, njegova dela pa so bila prepletena s srebrnimi pogledi, ki jih jaz nisem bil zmožen. Njemu je bilo v veselje in pomiritev, če se je predajal delu, in ob pogledih naokrog ga je delo razvedrilo, moje veselje in dobra volja pa sta bila pač v samem delu.*« (Gerstner, 1974, str. 247)

Jeseni 1862 ga je pretresla smrt prijatelja, pesnika Ludwig Uhlanda: »*Dve, tri leta sem starejši kot Uhland, torej bolj zrel za rez, poleg tega pa je bil on skoraj zmeraj, vse do zadnje bolezni, zdrav, jaz pa zadnja let vedno spet kaj boleham.*« Kljub temu pa je bilo tudi zadnje leto Jacobovega življenja njegovo veselje nad delom še povsem sveže. Zapisal je: »*Dokler mi življenje traja, naj, upajmo, traja tudi moč za delovanje.*« Toda v stvarnih okvirih: »*Pot mojega h koncu nagibajočega se življenja postaja čedalje bolj strma in med nenehnim delom minevajo meseci skoraj kot dnevi. Tudi moje zdravje pojenjava in mi prizadeva precej težav, vendar moja marljivost še drži in veselje, da započeto dokončam, še traja.*« (Gerstner, 1974, str. 250)

Njegovo prizemljeno stališče do svoje pozne starosti kaže tudi njegov naslednji zapis. »*Starec bi moral biti hvaležen, da mu je bilo dano priti na zadnjo življenjsko*

stopnico, ni mu treba tožiti, ko se mu približuje, dovoljeno pa mu je, da se s tiho otožnostjo ozre nazaj in po soparnem dnevu tako rekoč posesti na klopi pred hišnimi vrati ter prelistava stranice minulega življenja. Takšen človek v visoki starosti, ki so mu sorodniki in prijatelji pomrli in mu stoje ob strani le še njihovi potomci, se pač res lahko počuti tudi samotnega in zapuščenega in se mešata v njem veselje in žalost.« (Gerstner, 1974, str. 244)

Spomladi 1863 mu je umrl še zadnji brat, slikar Ludvig Emil, ki je s številnimi slikami ohranil podobe družine Grimm; bil je profesor na umetnostni akademiji v domačem Kasslu. Jakob se je zavedal, da je ostal na svetu sam od devetih otrok, ki jih je rodila njegova mati.

9. junija 1863 je vpisal zadnjo misel na rob svoje nemške slovnice. V delovne izvode svojih knjig je namreč vse življenje zapisoval dopolnitve in izboljšave za nove izdaje; na ta mesta je vlagal spominke, od materine slike do posušenega lista s sprehoda. Znanec, s katerim sta se v tem času srečala na sprehodu, je pozneje pripovedoval, da se mu je zdel kot »*kak lahek, tanek ovoj, v katerem živi velik, daleč naokrog segajoč duh.*« (Gerstner, 1974, str. 251) Zelo mu je opešal sluh. Po krajši bolezni je 20. septembra umrl.

Nečaki so ohranili njegovo knjižnico in pisalno mizo. Med knjigami, ki jih je tako nežno ljubil, je vse življenje ustvarjalno delal in se dobro počutil. Tu je v dosledni zvestobi dani obljubi opravil velika dela in naloge, ki jih je svobodno sprejel kot svojo smiselno izbiro za skupnost.

Navedeni in podobni podatki o tem, kako sta brata Grimm doživljala in odgovarjala na bivanjska vprašanja o starostnem pešanju, smrti, presežni vrednosti opravljenega dela in drugega dobrega v življenju kažejo torej na duhovne korenine v človeku, iz katerih raste njegovo poglobljanje v kulturno izročilo, njegova svoboda za ustvarjanje kulture in njegovo dobro sodelovanje, vključno s pogumnim uporom krivici – to sta zaupanje in vera v smisel in razvoj, ki nas presegata. Tudi po spoznanjih Frankla, ki velja za glavnega psihološkega raziskovalca tega področja, je najtrdnejša človeška motivacija zaupanje, da ima v življenju sleherni trenutek smisel, človekova naloga pa je, da ga odkrije in uresničuje. V letih, ko je človek na višku svojih moči, je ta motivacija odločilna za zdrav razvoj njegove osebnosti in sožitja, v letih starostnega pešanja pa krepí moč njegovega duha za kljubovanje tegobam, njegovo zavest pa usmerja v veselje, ponos in hvaležnost za vse lepo in dobro, ki ga je doživel, spoznal, naredil ali pa zdržal hudega.

8 SKLEPNA SPOZNANJA

V članku smo preverjali opredelitev domoljubja na podatkih o življenju in delu bratov Jacoba in Wilhelma Grimma. Potrdile so se vse tri sestavine zdravega domoljubja.

1. Vse svoje poklicno življenje sta se zavzeto in uspešno poglobljala v korenine kulturnega izročila pravljic, ljudskih pesmi in pravnih običajev ter v zakonitosti, razvoj in strukturo maternega jezika.
2. Ta njuna zdrava zakoreninjenost v kulturno izročilo je bila neločljivo zraščena s svobodo pri njunem ustvarjalnem raziskovanju, objavljanju, pedagoškem in drugem delu za razvoj kulture za sedanost in prihodnje rodove. Pri tem sta pokazala tudi izjemen etični pogum za upor krivičnemu oblastniku.
3. Njuno zakoreninjenost v izročilo in ustvarjalno svobodo za razvoj je povezovalo v skladno celoto njuno izjemno kakovostno sodelovanje v družini, službi in družbi.

Pri tem raziskovanju se je pokazal četrti konstitutivni dejavnik zdravega domoljubja – duhovna modrost za smiselno stališče do bivanjskih vprašanj o starostnem pešanju, smrti, o presežni vrednosti opravljenega dela in o celoti življenja. Raziskovanje zdravega domoljubja iz podatkov o življenju in delu bratov Grimm nam je torej potrdilo opredelitev domoljubja kot zakoreninjene svobode ob dobrem sodelovanju, dodatno pa pokazalo da te tri lastnosti zdravega domoljubja rastejo iz človekovega najglobljega duhovnega zaupanja v smiselni razvoj tudi v prihodnje.

Zdravo domoljubje torej tvorijo štirje dejavniki: njegovo poglobljanje v kulturne korenine preteklosti, ustvarjalna svoboda pri delu za razvoj kulture, uspešno sodelovanjem v družini, službi in družbi ter njegovo modro odgovornost na bivanjska vprašanja o starosti, smrti in smiselnosti vsega. To da vse štiri človek zavestno goji in razvija vse življenje ter da skrbi za njihovo medsebojno povezanost, ga varuje pred dokaj pogostim zapadanjem v nezdravo pristranskost tradicionalizma ali progresizma. To, da pozna kulturno izročilo preteklosti v ljudski in umetniški ustvarjalnosti, človeku omogoči, da dojema sedanost in njen smiselni razvoj v prihodnost. Wilhelm Grimm je to izrazil s primerjavo: *»Človek ne izkoplje zasutega studenca, da bi si všečno ogledoval svoj obraz v vodnem zrcalu, ampak zato, da bi njegova voda prodrla navzgor ter napojila in oplodila tla.«* (Gerstner, 1974, str. 201)

Življenje in delo bratov Grimm potrjuje našo izkušnjo pri razvijanju in izvajanju sodobnih gerontološko-medgeneracijskih programov, da je domoljubje bistvenega pomena za kakovostno staranje – omogoča namreč uspešen prenos osnovnih vrednot in življenjskih izkušenj iz starejše na mlajše generacije, torej razvoj skupnosti in njene kulture, obenem pa zadovoljevanje pomembne potrebe v starosti po prenašanju svojih življenjskih izkušenj in spoznanj potomcem.

LITERATURA

- Ambrogetti Francesca (2013). Papež Frančišek Jorge Bergogli se pogovarja s Francesco Ambrogetti in Sergiom Rubinom. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Bregman Rutger (2020). Im grunde gut. Eine neue Geschichte der Menschheit. Hamburg: Rowohlt Verlag.

- Cicero Marcus Tullius (2015). *Pogovori o starosti = Cato Maior De senectute*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Frankl E. Viktor (1987). *Logotherapie und Existenzanalyse. Texte aus fünf Jahrzehnten*. München: Piper.
- Frankl E. Viktor (2015). *Zdravnik in duša. Osnove logoterapije in bivanjske analiz. Deset tez o osebi*. Celje: Mohorjeva družba.
- Fromm Erich (1976). *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Zagreb: Naprijed.
- Gerstner Hermann (1974). *Brata Jacob in Wilhelm Grimm*. Maribor: Založba Obzorja.
- Grimm Jacob in Grimm Wilhelm (1993). *Grimmove pravljice. Prva in druga knjiga zbranih pravljic*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Grimm Jacob (2022). Govor o starosti, *Kakovostna starost*, letnik 25 (2022), št. 1, str. 3–xx. Izvirnik: Rede über das Alter. Gehalten in der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin am 26. Januar 1860. V: Rentsch Thomas, Vollmann Morris, Hrsg. *Gutes Leben im Alter. Die philosophischen Grundlagen*. Stuttgart: Reclam Taschenbuch, Nr. 20253, str. 96-113.
- Harari Yuval Noah (2014). *Sapiens. Kratka zgodovina človeštva*. Ljubljana Mladinska knjiga.
- Heinrichs Ursula und Heinrichs Heinz-Albert, Hrsg. (2000). *Alter und Weisheit im Märchen. Forschungsberichte aus der Welt der Märchen*. Kreuzlingen-München: Heinrich Hugendubel Verlag.
- Lee Kai-Fu (2019). *Vesili umetne inteligence*. Kitajska, Silicijeva dolina in novi svetovni red. Ljubljana: UMco.
- Ramovš Jože (2013). Hoja in druga gibljivost – pogoj za samostojno življenje v starosti. V: *Staranje v Sloveniji. Raziskava o potrebah, možnostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, str. 279-304.
- Ramovš Jože (2021). *Domoljubje – zdrava zakoreninjenost posameznika, skupin in skupnosti. Priročnik za medgeneracijske skupine za kakovostno staranje*. 3. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje.
- Trstenjak Anton (1981). *Psihologija ustvarjalnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kontaktne informacije:

Jože Ramovš; joze@iat.si